

BALKAN SAVAŞI¹ – KİTLESEL ÖLÜM VE ETNİK TEMİZLİK²

Yazar: GEORGI ZELENGORA*
Bulgarcadan Çev.: Ayşe Kayapınar**

Tarihi demografi milliyetçiliğin en büyük düşmanıdır. Onun kullandığı kesin ve objektif veriler genellikle milliyetçi mit yaratıcılarının hoşuna gitmez. Mit yaratıcılarının temel çalışma ilkesi, demografi istatistiğini tamamen ihmal etmesine ve istatistik verilerinin keyfi iddialarla değiştirilmesine dayanmaktadır. Bu çerçevede etnik grubumuzun³ demografik göstergeleri her zaman abartılmakta, diğer etnik gruplarınkine ise küçümsenmektedir. Bu tarz bilim yapmak bütün Balkan ülkelerine özgü bir şeydir. XIX.-XX. yüzyılda bölgemizdeki göç hareketlerine dair yapılan çalışmalar da bu durumdan etkilenmektedir.

Etnik temizlikler ve bunların sonucu olarak ortaya çıkan mülteci/muhacir sorunları, her Balkan ülkesinin yeni tarihinin bir parçasıdır. Ulusal her tarih bilimi bunlara önemli yer ayırmaktadır. Balkan tarihçileri ve mülteci örgütlerinin temsilcileri mülteci sorununa dair duygusal değerlendirmelerin ağır bastığı, ancak istatistiksel argümanların tamamen yer almadığı çok sayıda bilgi üretiyorlar. Bu araştırmacılar, komşu ülkelerden gelen kendi göçmenlerinin trajedisine dikkat çekiyorlar, ancak kendi ülkelerinden

*PhD. Araştırmacı Yazar.

** İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Tarih Bölümü, İzmir / TÜRKİYE, akayapinar66@hotmail.com

¹ Yazar, makalenin başlığında Balkanskata voyna tabirini kullanmıştır. “Balkan Savaşı” tabiriyle Bulgaristan’da I. Balkan Savaşı kastedilmektedir. II. Balkan Savaşı için kullanılan tabir ise “Müttefiklerarası Savaş” anlamına gelen “Mejduisyuzniçeskata voyna” ifadesidir.

² Bu makale Bulgarcadan Türkçeye yazarın izniyle çevrilmiştir. Makalenin orijinal versiyonu “Балканската война – масова смърт и етническо прочистване” [Balkanskata Voyna – masova smurt i etniçesko pročistvane] adı altında internet ortamında EuroPomak ve European Institute Pomak’ın yayın organı olan europomak.com’da yayımlanmıştır. Makalenin yer aldığı site, <http://europomak.com/?p=162>’dir. (Erişim Temmuz 2013). (ç.n.)

³ Burada yazar, Bulgar etnik grubunu kastetmektedir. (ç. n.)

kovulan insanların mutsuzluğu konusunda sessizliklerini koruyorlar. Ulusal tarihçiler, vatanlarını bir taraftan ülkede yaşayan azınlıklara karşı uyguladığı etnik temizliğin faili olarak takdim etmezken, diğer taraftan ülkelerini komşu devletlerin uyguladığı etnik temizliğin kurbanı olarak gösteriliyorlar. Bunun sonucu olarak Balkanlardaki insanlar, bölgedeki etnik ve demografik gelişmeler hakkında hatalı fikirlere sahip oluyorlar. Balkan insanları, bugün içinde yaşadıkları homojen etnik yapıları toplumların farklı etnik ve dini cemaatlerin kitlesel ve zorunlu kovulması yoluyla yaratıldığı farkında değiller.

Mültecilerin sayısı bakımından en fazla zarara uğrayan ülke Türkiye'dir. Ulusal Balkan devletlerinin ortaya çıktığı tarihte bu devletlerin topraklarındaki Müslüman toplulukları sayıca çoğunlukta olan Hıristiyan unsurdan daha az olmayıp bazı yerlerde Müslümanların sayısı Hıristiyanlardan daha fazlaydı. Bu devletlerin günümüz sakinleri ya bu gerçeğin farkında değiller ya da onu normal bir şey gibi kabul etmekte ve milliyetçi ifade biliminin kişileri ile bu durumu haklı çıkarmaktadırlar. Planlanarak "zorbalarm" Balkanlardan zorla kovulması hadisesinin haklı çıkartılması uğruna Balkan devletlerinin "Türk boyunduruğu altında" buldukları iddiası, Balkan halklarına devletlerinin kurulduğu andan itibaren sistematik bir şekilde empoze edilmektedir. Müslümanların kitlesel temizliği ve mallarının gasp edilmesi ulusal bağımsızlık sürecinin bir parçası olarak gösterilmektedir.

Bulgaristan'da insanların Bulgar-Türk ilişkilerindeki muhacir sorununa ilişkin fikri, 1913-1914 yıllarında Bulgarların Doğu Trakya ve Anadolu'dan kovulması hadisesi ile sınırlıdır. Hatta bu mültecilerin varisleri, Bulgaristan'dan giden Müslüman mültecilerin sayısının çok daha fazla olduğunun ve bıraktıkları malvarlığını değerinin çok daha yüksek olduğunun farkına varmadan, el konulan atalarına ait malvarlıklarını Türkiye tarafından tazmini konusunu araştırmak üzere yirmi yıl önce kampanya başlattılar.

Son zamanlarda Bulgaristan'da sözü edilen vatanseverlik yanlılarının bazılarının yeniden değerlendirilmesi için ürkek teşebbüsler gözlemlenmektedir. Mantıklı ve toplum için son derece sağlıklı olan bu temayüller, vatanseverlik kaynaklı birinci dereceden volkanik patlamalara sebep oluyor. Bu gelişmenin kronolojisinin bir kısmını burada vereceğiz. Bulgar okuyucusunun 2010 yılında Anavatanının Müslümanlara karşı gerçekleştirdiği bazı suçları ilk defa öğrendiği Justin McCarthy'nin "Ölüm ve Sürgün..." adlı kitabı Bulgarcaya çevrildi. Vatansever teşkilatlar, kitabı Bulgar karşıtı olarak kabul ettiler. Demografi konusunda sıfır bilgi sahibi olduklarını göstererek yarı-egitimli gazeteciler ve üçüncü sınıf siyasetçiler yazarın profesyonelliğini tartışmaya açtılar.

Parlamento, bu yılın başında “Yeniden Soya Dönüş Sürecini”⁴ kınayan bir bildiri yayınladı. Orada “Büyük Gezi”⁵ denilen olay, ilk defa resmi bir şekilde etnik temizlik olarak adlandırıldı. Vatansızlar, bu geç kalmış itiraf karşısında arı sokmuş gibi hopladılar. Bildiri konusundaki memnuniyetsizliğin başını çeken, bilhassa ajan geçmişiyile tanınan akademik Georgi Markov oldu.

Ancak asıl isteri, Balkan Savaşının 100. yıldönümü vesilesiyle koptu. O ana kadar oybirliği ve eleştirilmeksizin bağımsızlık ve bir çeşit ulaşılmaz ulusal doruk noktası olarak kabul edilen Balkan Savaşının tamamen devletimizin (Bulgaristan’ın) bir zamanlar işlediği en büyük suçlardan birisi olduğunu gizleyen maskesi düşürüldü. Olayları gerçek adlarıyla adlandırma cesaretini ilk gösterenler, yeni kurulan “Pomak” adlı Avrupa Enstitüsünün üyeleri oldu. Onlar, Rodoplardaki anma törenlerinin iptali için çağrıda bulundular. Çünkü bu savaş esnasında dağdaki Müslüman çoğunluğa karşı Bulgar ordusu ve onu destekleyen Makedonya ve Trakya çeteleri tarafından kaba şiddet uygulanmıştı.

⁴ Aralık 1984-Ocak-Şubat 1985 tarihlerinde Bulgaristan’da yaşayan Türkler, Pomaklar ve Çingene devlet güçleri tarafından zorla asimilasyon sürecine tabi tutularak sahip oldukları Arap veya Türk kökenli isimlerini Bulgar isimleriyle değiştirmek zorunda kaldılar. Bulgarların bu sürece “Yeniden Soya Dönüş Süreci” demesinin temelinde bu grupların Osmanlı döneminden önce Bulgar olduğunu ancak daha sonra Osmanlılarca zorla Türkleştirildiği ve Müslümanlaştırıldığı varsayımı yatmaktadır. Bk. Ayşe Kayapınar, “Bulgar Tarihçilerinin Komplex Teorilerinden Örnekler ve Bunların Bulgaristan’daki Türk Azınlığına Etkileri”, *89 Göçü. Bulgaristan’da 1984-89 Azınlık Politikaları ve Türkiye’ye Zorunlu Göç*, ed. Neriman Ersoy-Hacısalihioğlu, Mehmet Hacısalihioğlu, İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Balkan ve Karadeniz Araştırmaları Merkezi (BALKAR) & Balkanlar Medeniyet Merkezi (BALMED), 2012, s. 99-120. (ç. n.)

⁵ 29 Mayıs 1989 tarihinde Bulgaristan Başbakanı Todor Jivkov’un sınırları açması için Türkiye’ye çağrıda bulunması üzerine 3 Haziran 1989’da Türkiye sınırlarını açtığını duyurmuş ve Bulgaristan’daki Türkler ve Müslümanların büyük bir kısmı zorunlu göç tabi tutulmuşlardır. Mayıs 1989’dan önce Bulgaristan’dan başka ülkelere seyahat nerdeyse bir hayal durumundaydı. Yurtdışına çıkışı sağlayan pasaport çok az kişiye verilmekteydi. Ancak 1989 yılında Bulgaristan vatandaşlarının tümüne yurtdışı seyahat konusunda kolaylık sağlanacağı ve herkese pasaport verileceği rivayetleri dolaşmaya başlamıştı. Nitekim 10 Mayıs 1989 yılında Bulgar Parlamentosu yurtdışı seyahatlerin kolaylaştırılması ve Bulgaristan vatandaşlarına yurtdışı seyahat pasaportu verilmesini karara bağladı. 1989 Mayıs sonunda Bulgaristan’da Türk isimlerini geri almak için Türk Müslüman azınlığının yürüyüşler başlatması üzerine öncelikle protestoları organize eden Türklere acilen yurtdışı seyahat pasaportu verilerek sınır dışı edilmeleri sağlandı. Türkiye’nin sınırlarını açması üzerine de Bulgaristan’da yaşayan Türkler ve diğer Müslüman gruplar pasaportlarını alarak kitlesel halde göç ettiler veya gerek manevi ve gerekse maddi baskılarla göçe zorlandılar. Bu süreci adlandırmak için de Bulgaristan medyasında “Golyamata Ekskurziya” yani “Büyük Gezi” kavramı kullanılmaya başlandı. “Büyük Gezi” ifadesi bir taraftan sürecin kitleselliğini ifade eden diğer taraftan da “Türkiye’ye göç edenler Türkiye’den memnun kalmayıp er geç Bulgaristan’a geri dönecekler” imasını taşıyan ve belli ölçüde ironi içeren bir kavramdır. Bu mevzunun pek çok boyutunu inceleyen bir çalışma için bk. *89 Göçü. Bulgaristan’da 1984-89 Azınlık Politikaları ve Türkiye’ye Zorunlu Göç*, ed. Neriman Ersoy-Hacısalihioğlu, Mehmet Hacısalihioğlu, İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Balkan ve Karadeniz Araştırmaları Merkezi (BALKAR) & Balkanlar Medeniyet Merkezi (BALMED), 2012. (ç. n.)

Bu olayın ardından Kırcaali skandalı yaşandı. Belediye meclisindeki çoğunluğun, şehrin işgalcisi General Delov'a "Kırcaali'nin şeref sakini"⁶ unvanını vermeyi ret etmesi, görülmedik vatansızlık saldırganlığına yol açtı. Bu isterinin başına yeniden daha önce sözünü ettiğimiz Georgi Markov geçti. "Bağımsız" medyalar "tartışmasız uzmanı" davet etme konusunda yarışıyorlardı, onun feryatları ise VMRO⁷ ve ATAKA'nın⁸ faşizanları tarafından hararetle alkışlanıyordu. "Delov" davası toplumun temel sorunu haline geldi. Balkan Savaşını, etnik temizlik savaşı olarak nitelendiren Ahmet Doğan da olaya müdahil oldu. Kesinlikle doğru olan bu tespit, özellikle Hak ve Özgürlükler Hareketi lideri tarafından ifade edilmesi, yangını alevlendiren bir başka olay oldu. Georgi Markov'un tepkisi gecikmedi. Markov, aptalca vatansızlık söylemlerini kabul etmeyen herkesi Türk ajanı olmakla ve kendisinin uydurduğu neosmanizm doktrininin yapıcısı olarak suçladı. Farklı renklerin temsilcileri olan siyasetçiler, bilgi sahibi olmadıkları bir konuda görüş bildirmeye giriştiler. Son uygunsuz tepki, "24 Saat" (24 Tchasa) gazetesinin sayfalarında 1913 yılının yazında Türk istilası esnasında atalarının trajedisinin yürek burkan hikayesini anlatan, ancak 1912 yılının sonbaharında "nefret edilesi zorbalardan" çok daha geniş ölçekli trajedisi konusunda hiçbir söz söylemeyen dünyada adı samı duyulmamış bir Trakyalı yazardan⁹ geldi.

⁶ Kırcaali'de kentin kurtancısı sayılan Vasil Delov'a "şehrin şeref sakini" unvanı verilmesi projesi hazırlanmıştır. Bulgaristan'ın kurtarılmış olarak kabul ettiği Kırcaali bölgesini Osmanlıların elinden alan general Vasil Delov, Kırcaali'nin şeref sakini (vatandaşı-poçeten grajdanin) ilan edilmek istenmiştir. Ancak Balkan Savaşlarının yaralarının henüz kapanmadığı gerekçesiyle Kırcaali bölgesinden 320 kişilik bir grubun bu olaya itiraz etmesi üzerine Kırcaali Belediyesi'ndeki Hak ve Özgürlükler Partisi temsilcileri bu projeye karşı çıkmışlardır. Burada Bulgarlar açısından yaşananlar bir skandal olarak nitelendirilmiştir. Kırcaali bölgesi hala Türklerin yoğun olarak yaşadığı bir bölgedir. Balkan Savaşlarında Osmanlı toprağı olmaktan çıkarılıp Bulgaristan sınırlarına dahil edilmiştir. Bulgarlar için Kırcaali bölgesinin Bulgaristan'a katılması hadisesi bir kurtuluş olayı olarak telakki edilirken bölgede yaşayan Türkler için ise anavatandan koparılp bölgede Bulgar hakimiyetinin kurulduğu tarih olarak algılanmaktadır. Kırcaali bölgesinde yaşayan Türkler, "Bulgarlar bölgeyi alırken çok sayıda Kırcaali sakini Türkü katletmiştir" iddiasında bulunmaktadır. Bulgarlar ise, bölgenin Bulgaristan'a katılmasını bir kahramanlık hadisesi olarak nitelendirmektedir. Dolayısıyla bu hadise, Balkan Savaşlarının algısındaki ihtilafı duruşların ve çelişkili bakış açılarının ortaya konulması bakımından anlamlı bir örnek oluşturmaktadır. Bunun için bk. След скандала Кърджали не избра ген. Васил Делов за почетен гражданин" [Skandalın Sonra Kırcaali, Gen. Vasil Delov'u Şeref Sakini Olarak Seçmedi], Bk. http://www.dnevnik.bg/bulgaria/2012/10/21/1929895_sled_skandala_kurdjali_ne_izbra_gen_vasil_delov_za/, (Erişim, 21.10.2012); Durmuş Arda, "Kırcaali'nin kurtuluşu...", <http://balturk.org.tr/kircaalinin-kurtulusu/>, (Erişim, 28.04.2013); <http://offnews.bg/index.php/119401/genvasil-delov-geroyat-kojto-razlyuti-dogan> (Erişim, 29.04.2013). Ayrıca bk. Ayşe Kayapınar, "Bulgaristan'da Balkan Savaşları'nın Anısını Yaşatma Yöntemleri/Ways of Cherishing the Memory of the Balkan Wars in Bulgaria", *The Centenary of the Balkan Wars (1912-1913): Contested Stances 100. Yılında Balkan Savaşları İhtilafı Duruşlar*, 23-24 Mayıs 2013 Ankara: ODTÜ (Basılıyor) (ç. n.)

⁷ VMRO teriminin Bulgarca açılımı Vitrešnata makedonska revolütsionna organizatsia'dır. Bu terimin Türkçe karşılığı Dahili Makedon İhtilal Teşkilatı (İç Makedon Devrimci Örgütü)'dür. (ç. n.)

⁸ ATAKA, 17 Nisan 2005'den beri faaliyette olan aşırı milliyetçi ve ırkçı bir partidir. (ç. n.)

⁹ Burada kastedilen Nikola İncov adlı yazardır. (ç. n.)

Bütün bu sözel isteri içerisinde bilimsel argümanlar bütünüyle noksandı. Pomaklar üzerindeki mezalim ve etnik temizlik harareti vatansızlık ile, ancak bilimsel kanıtlar olmaksızın ret ediliyordu. Oysa, şüphesiz ki bilimsel kanıtlar mevcuttu. Hatta bu kanıtlar yabancı, Türk, Avrupalı veya Amerikalı olmayıp halis Bulgar'dı. Aşağıdaki satırlarda Balkan Savaşını, kanaatimce çok yüksek profesyonel düzeyde olan, ancak bir takım zaafiyet ve tarafgirliği varsa da, kesinlikle Türk ve Müslüman taraftarı olmayan Bulgar istatistiği bakımından takdim etmeye çalışacağım.

Bulgaristan'da Müslüman nüfusun etnik temizliği Osmanlı-Rus Harbi (1877-1878) esnasında başlar ve XX. yüzyılın sonuna kadar devam eder. Etnik temizlik sadece Türkleri değil, Pomak, Tatar, Çerkez, Yörük ve Müslüman Çingeneler gibi diğer Müslüman toplulukları da ilgilendirmektedir. Bulgar İstatistiği yaklaşık olarak göçmenlerin sayısını, doğdukları ikamet yerlerini ve göç ettikleri yılı tespit etmemize imkan tanımaktadır. Bu bakımdan 1881'den sonra Bulgaristan'da yapılan nüfus sayımlarının sonuçları gibi, Bulgar İstatistik Müdürlüğü'nün diğer yayınları da en yararlı olanlardır. Belirttiğim sebepler gereği Bulgar tarih yazımında bu önemli demografi sorununu aydınlatma teşebbüsleri yoktur. Bu konu ile alakalı Türk ve Batı historiografisinde ciddi araştırmalar var. Bu araştırmaların neticeleri Bulgar istatistiğinin verilerini büyük ölçüde teyit etmesine rağmen önyargılı olmakla suçlanmamam için burada bu konu üzerinde durmayacağım.

Şüphesiz, Balkan Savaşları, Bulgaristan'dan Müslümanların göç ettirilmesi konusunda doruk noktalarından birinin oluşturmaktadır. Bu sürecin niceliksel parametreleri, 1910 ila 1920 yıllarındaki Bulgaristan nüfus sayımlarının sonuçları mukayese edilmek suretiyle takip edilebilir. Tabi ki bu durum, Türkiye'ye göç ettirilmiş bütün Müslümanları değil de, özellikle Güney Dobruca ve 1920 yılında artık ülkeye ait olmayan Batı bölgeleri hariç, savaş öncesi Bulgar topraklarında yaşayan ve her iki sayımda yer alan Müslümanları kapsamaktadır. Bu kıyaslama işlemi, 1912 yılından sonra elde edilen toprakları ilgilendirmemektedir. 1912 yılında ele geçirilen iller, Petriç, Paşmaklı¹⁰ ve Mestanlı¹¹ ile Kırcaali, Svilengrad¹², Malko Tırnovo¹³ ve Vasiliko¹⁴ ilçeleridir. Bunlar üzerinde ayrıca duracağım.

31 Aralık 1910 yılına doğru Bulgaristan'ın genel nüfusunun sayısı 4 337 513 kişidir. Bunlardan 602 078 kişi Müslüman'dır. 31 Aralık 1920 yılı civarında ülkenin

¹⁰ Smolyan ili (ç. n.).

¹¹ Bugünkü Kırcaali iline bağlı Momçilgrad ilçesi ve civarı (ç. n.).

¹² Svilengrad'ın Osmanlı dönemindeki adı Cıs-i Mustafa Paşa'dır. (ç. n.).

¹³ Malko Tırnovo'nun (bugün Bulgaristan'ın Burgas iline bağlı) Osmanlı dönemindeki adı Tırnovacık'tır (ç. n.).

¹⁴ Bugünkü Burgaz iline bağlı Tsarevo ilçesidir. (ç. n.)

nüfusu 4 846 971 kişi olup bunlardan 690 734 kişi Müslüman'dır. Ancak bu veriler bu dönemdeki toprak değişikliklerini yansıtmamaktadır. Bulgaristan, Dobruca gibi Müslüman nüfusun çoğunlukta olduğu bir bölgeyi kaybediyor, ancak Rodoplar gibi Müslüman nüfusun daha da çoğunlukta olduğu başka topraklar elde ediyor.

Bulgaristan'ın eski hudutları içerisinde Müslümanların sayısının azalmasını en doğru şekilde hesaplayabilmek için, her iki sayımın sonuçlarını sancak, kaza ve ikamet yerleri bakımından karşılaştırmamız gerekir. 1910-1920 yılları arasındaki dönemde ülkenin idari ve arazi taksimatı bakımından değişiklikler yapılmamıştır. Sadece yeni illerin ve ilçelerin çıkarılması veya ilavesine yol açan genel arazi değişmektedir. İşte sancak bazındaki veriler:¹⁵

İl	1910	1920	Fark	Not
Burgas ¹⁶	40 739	40 925	+186	Vasiliko ve Malko Tırnovo ilçeleri hariç
Varna	39 543	42284	+2741	Balçık, Dobriç (Hacıoğlu Pazarı) ve Kurtpınar ilçeleri hariç
Vidin	7665	7539	-126	
Vratsa ¹⁷	12 945	12 703	-242	
Köstendil	1402	1811	+409	
Plovdiv ¹⁸	47 553	39 878	-7675	
Pleven ¹⁹	22 000	21 446	-554	
Ruse ²⁰	88 163	99 532	+11 369	Silistra ve Tutrakan ilçeleri hariç; Yunuzlar belediyesi dahil
Sofya	5215	6509	+1294	Tsaribrod ilçesi hariç
Stara Zagora ²¹	30 234	31 411	+1177	Kırcaali ve Svilengrad (Mustafa Paşa Köprüsü) ilçeleri hariç
Tırnovo ²²	27 015	27 452	+437	
Şumen ²³	132 648	142 510	+9862	

¹⁵ *Obşti rezultati ot prebroyavane na naselenieto v tsarstvo Bulgariya na 31 dekemvri 1910 g* [31 Aralık 1910 Yılına Ait Bulgaristan Krallığındaki Nüfus Sayımının Genel Sonuçları], Sofya 1923; *Obşti rezultati ot prebroyavanena naselenieto v tsarstvo Bulgariya na 31 dekemvri 1920 g* [31 Aralık 1920 Yılına Ait Bulgaristan Krallığındaki Nüfus Sayımının Genel Sonuçları], Sofya 1927, s. 193-213.

¹⁶ Burgaz. (ç. n.)

¹⁷ İvraça. (ç. n.)

¹⁸ Filibe. (ç. n.)

¹⁹ Plevne. (ç. n.)

²⁰ Rusçuk. (ç. n.)

²¹ Eski Zağra. (ç. n.)

²² Tırnova. (ç. n.)

²³ Şumnu. (ç. n.)

Tablodan görülmektedir ki bazı illerde Müslüman unsur azalmış, diğerlerinde önemsiz bir artış olmuş ki bu o dönemin nüfus artışı çerçevesinde düşünüldüğünde normal seviyeden daha az olduğu ve söz konusu illerden Müslüman göçlerinin yapıldığı anlamına gelmektedir. Nispi oranları daha düşük olan illerdeki Müslüman sayısının azaldığı, çoğunlukta oldukları illerde ise göçlere rağmen Müslümanlar yoğun olarak varlığını sürdürmekte ve sayıları artmakta olduğu dikkat çekmektedir. Müslüman unsurunun en fazla azaldığı yer Filibe ilidir. Ve bu durum nerdeyse tamamıyla zorunlu Hıristiyanlaştırmanın sebep olduğu 1913-1914 yıllarında gerçekleşen Pomak göçünden kaynaklanmaktadır. Pomaklar, Plevne ve İvraça illerinde de Müslümanlarda görülen olumsuz bilançonun kaynağıdır/sebebidir.

Göç akımının alan taksimatı ile ilgili daha fazla net bilgiyi, ilçeler itibarıyla iki nüfus sayımının verilerini karşılaştırarak elde edeceğiz.

İlçeler	1910 Nüfus Sayımı	1920 Nüfus Sayımı	Fark
Aydos ²⁴	16 603	16 064	-539
Anhialo ²⁵	5216	4996	-220
Burgas	2872	2285	-587
Karnobat ²⁷	6248	6840	+592
Kotel	1812	2113	+301
Kızılağaç ²⁷	1228	944	-284
Sliven ²⁸	5072	5477	+405
Yanbol	1940	2206	+266
Varna (şehir)	6164	5615	-549
Varna (köy)	9184	11 039	+1855
Provadia ²⁹	24 186	25 630	+1444
Belogradçik	843	892	+49
Vidin	3607	3199	-408
Kula	179	82	-97
Berkovitsa ³⁰	677	626	-51
Byala Slatina	3382	3490	+108
Vratsa	2084	2773	+691
Oryahovo	4125	4102	-23
Ferdinand ³¹	1777	1712	-65

²⁴ Aydos. (ç. n.)

²⁵ Ahyolu. (ç. n.)

²⁶ Karınabad. (ç. n.)

²⁷ Elhovo. (ç. n.)

²⁸ İslimiye. (ç. n.)

²⁹ Pravadı. (ç. n.)

³⁰ Berkofça. (ç. n.)

³¹ Daha önceki adı Mihaylovgad'dır.(ç. n.)

Dupnitsa ³² (Dupniça)	350	566	216
Köstendil	796	990	+194
Radomir	256	255	-1
Karlovo ³³	4381	4485	+104
Pazarcik ³⁴	5067	4939	-128
Panagürişte ³⁵	833	1026	+193
Peştera	15 892	11 878	-4014
Plovdiv (şehir)	6583	7199	+616
Plovdiv (köy)	5246	4123	-1123
Stanimaka ³⁶	9551	6228	-3323
Loveç ³⁷	3365	3291	-74
Lukovit	2415	2706	+291
Nikopol ³⁸	5840	4957	-883
Pleven	6086	6383	+297
Teteven	3179	3038	-141
Troyan	1115	1071	-44
Byala	8404	8481	+77
Razgrad (Hezargrad) ³⁹	46 947	51 740	4793
Ruse (şehir)	6090	6182	+92
Ruse (köy)	27 122	33 129	6007
Orhanie ⁴⁰	1107	1153	+46
Pirdop	303	202	-101
Samokov	833	921	+88
Sofya (şehir)	2440	3500	1060
Sofya (köy)	510	627	117
Trn	22	59	+37
Borisovgrad	1215	1442	+227
Kazanlık ⁴¹	10 655	10 755	+100
Nova Zagora ⁴²	2067	2013	-54
Stara Zagora ⁴³	3585	3095	-490

³² Dupniça. (ç. n.)

³³ Karlova. (ç. n.)

³⁴ Tatar Pazarcık. (ç. n.)

³⁵ Otluk-köy. (ç. n.)

³⁶ İstanimaka=Asenovgrad.(ç. n.)

³⁷ Lofça. (ç. n.)

³⁸ Niğbolu. (ç. n.)

³⁹ Hezargrad. (ç. n.)

⁴⁰ Botevgrad. (ç. n.)

⁴¹ Kızanlık. (ç. n.)

⁴² Yeni Zağra. (ç. n.)

⁴³ Eski Zağra. (ç. n.)

Harmanlı ⁴⁴	6062	6222	+160
Haskovo ⁴⁵	4721	5974	+1253
Çirpan	1929	1910	-19
Gabrovo ⁴⁶	34	89	+55
Gorna Oryahovitsa	3324	3043	-281
Dryanovo	258	212	-46
Elena	6731	7651	+920
Sviştov ⁴⁷	6372	6037	-335
Sevlievo ⁴⁸	6270	6389	+119
Tirnovno	4026	4031	+5
Eski Cumaya ⁴⁹ /Tirgovişte	23 676	24 500	+824
Osman Pazarı ⁵⁰	26 695	28 676	+1981
Popovo	8312	8174	-138
Preslav ⁵¹	15 876	14 342	-1534
Şumen ⁵²	58 089	66 818	+8729

65 ilçeden 28'inde Müslüman nüfusun sayısı düşüştür. Özellikle savaştan önce Pomakların daha fazla olduğu Peştera, Filibe (köy) ve İstanımaka ilçelerinde Müslümanların azalması dikkat çekicidir. Bilhassa, Türklerle meskûn olan illerden olan Preslav'da nüfus ciddi bir şekilde azalır. Önemli ölçüde gerileme Aytos (Aydos), Anhialo (Ahyolu), Burgas (Burgaz), Kızılağaç (Elhovo), Varna (köy), Vidin, Nikopol (Niğbolu), Sviştov (Ziştovi) ve Stara Zagora (Eski Zağra)'da da vardır.

Yerleşim birimlerine göre sayımların sonuçları, hangi köy ve şehirlerden ne kadar Müslümanın Türkiye'ye göç ettiği konusunda takribi bir aydınlatma sağlıyor. Burgaz ilinin 20'den fazla yerleşim biriminde iki sayım arasında Müslüman nüfus önemli ölçüde azalıyor. İl merkezinde Müslüman nüfus 406 kişi (1287'den 881'e iniyor), Skef köyünde 24 kişi, Sozopol'da 20 kişi; Anhialo (Ahyolu) ilçesinden Arnavutköy⁵³ 69, Bu-

⁴⁴ Harmanlı. (ç. n.)

⁴⁵ Hasköy. (ç. n.)

⁴⁶ Gabrova (ç. n.)

⁴⁷ Osmanlı dönemindeki adı Ziştovi'dir. (ç. n.)

⁴⁸ Osmanlı dönemindeki adı Selvi'dir. (ç. n.)

⁴⁹ Osmanlı dönemindeki adı Eski Cuma=Tirgovişte'dir. (ç. n.)

⁵⁰ Bugünkü Bulgaristan'ın Omurtag kentidir. (ç. n.)

⁵¹ Osmanlı dönemindeki adı Eski İstanbulluk'tur. (ç. n.)

⁵² Şumnu. (ç. n.)

⁵³ Bugünkü Bulgaristan'ın Burgas iline bağlı Draganovo köyüdür. (ç. n.)

runcuk⁵⁴ 62, Gürgenköy⁵⁵ 21, Davutlu⁵⁶39, Yeniköy⁵⁷ 67 kişi azalıyor. Aytos (Aydos) ilçesinden en fazla Müslüman Barık (Baruk)⁵⁸ köyünden göç etmiştir. 1910 yılında 483 kişiden 1920 yılında sadece 6 kişi kalır. 1910 yılında 261 kişi olan Kazalık Yeni Mahalle⁵⁹ köyünden Türklerin tamamı göç eder. Hotal⁶⁰ köyü Müslümanları 211 kişi, Celep Köprü⁶¹ 45 kişi, İçme Vakıf⁶² 43 kişi, Karaveliler⁶³ köylerinin nüfusu 22 kişi azalıyor. Karnobat ilçesinden Bulgar Beyköy⁶⁴ 27, Karacalar⁶⁵ 28, Seğmen⁶⁶ 43; Sliven ilçesinden Örencik⁶⁷ köyünün nüfusu 53 kişi azalır. Kızılağaç İlçesinden Müslümanların tamamen göç ettiği köyler, Hocaköy? ve Popovo'dur. Hocaköy'den 238 kişi ve Popovo'dan 65 kişi göç eder. Kaybilare'deki⁶⁸ Müslüman nüfus 23 kişi azalır.

Varna ilinden de göçler var. 1910 yılında 36 kişi olan Abdiköy'den⁶⁹ bütün Müslümanlar göç eder. En fazla Çökek⁷⁰ köyündeki Müslümanların sayısı - 267 kişi - azalır. Beycioğlu⁷¹ köyü 185 kişi, Derviş Müslim'den⁷² 125, Golyamo Aladın (Straşimirovo)⁷³ 38, Çelebiköy'den⁷⁴ 43 kişi Müslüman nüfus azalır. 1920 sayımı Pravadi'da Müslüman nüfusun 119 kişi azaldığı göstermektedir. Pravadi ilçesinde Müslümanların nüfusu Muhali⁷⁵ köyünde 114 kişi, Çamurna'da⁷⁶ 204 ve Petruşan'da⁷⁷ 238 kişi azalır. Bu son köyden göç edenler, Manyas'a bağlı Şevketiye

⁵⁴ Bugünkü Bulgaristan'ın Burgas iline bağlı Prosenik köyüdür. (ç. n.)

⁵⁵ Bugünkü Bulgaristan'ın Burgas iline bağlı Gaberovo köyüdür. (ç. n.)

⁵⁶ Bugünkü Bulgaristan'ın Burgas iline bağlı Kableşkovo köyüdür. (ç. n.)

⁵⁷ Bugünkü Bulgaristan'ın Burgas iline bağlı Çernitsa köyüdür. (ç. n.)

⁵⁸ Bugünkü Bulgaristan'ın Burgas iline bağlı Zavet köyüdür. (ç. n.)

⁵⁹ Bugünkü Bulgaristan'ın Burgas iline bağlı Zayçar köyüdür. (ç. n.)

⁶⁰ Bugünkü Bulgaristan'ın Burgas iline bağlı Podem köyüdür. (ç. n.)

⁶¹ Bugünkü Bulgaristan'ın Burgas iline bağlı Mostino köyüdür. (ç. n.)

⁶² Bugünkü Bulgaristan'ın Burgas iline bağlı Çereşa köyüdür. (ç. n.)

⁶³ Bugünkü Bulgaristan'ın Burgas iline bağlı Kara-Velövo köyüdür. (ç. n.)

⁶⁴ Bugünkü Bulgaristan'ın Burgas iline bağlı Ognen köyüdür. (ç. n.)

⁶⁵ Bugünkü Bulgaristan'ın Burgas iline bağlı Sirnevo köyüdür. (ç. n.)

⁶⁶ Bugünkü adı tespit edilemedi. (ç. n.)

⁶⁷ Bugünkü Bulgaristan'ın Sliven iline bağlı Gradsko köyüdür. (ç. n.)

⁶⁸ Bugünkü Bulgaristan'ın Yanbol iline bağlı Gaipiler köyüdür. Bugünkü adı Stranca'dır. (ç. n.)

⁶⁹ Bugünkü Bulgaristan'ın Varna iline bağlı Samotino köyüdür. (ç. n.)

⁷⁰ Bugünkü Bulgaristan'ın Varna iline bağlı Kitka köyüdür. (ç. n.)

⁷¹ Bugünkü Bulgaristan'ın Varna iline bağlı Bolyartsı köyüdür. (ç. n.)

⁷² Bugünkü Bulgaristan'ın Varna iline bağlı Detelina köyüdür. (ç. n.)

⁷³ Büyük Alaeddin. (ç. n.)

⁷⁴ Bugünkü Bulgaristan'ın Dobriç iline bağlı Gospodinovo köyüdür. (ç. n.)

⁷⁵ Bugünkü Bulgaristan'ın Varna iline bağlı Kiten köyü. (ç. n.)

⁷⁶ Bugünkü Bulgaristan'ın Varna iline bağlı Boryana köyüdür. (ç. n.)

⁷⁷ Bugünkü Bulgaristan'ın Varna iline bağlı Yavorovo köyüdür. Osmanlı dönemindeki adı Petruşan'dır. (ç. n.)

köyüne (Hacı Paun Köy) buradan göç ettirilen Bulgarların yerine yerleştirilmişlerdir. Şevketiye'nin üç mahallesinden biri Petruşan (ya da Potroşan) adını taşımaktadır.

Vidin ilindeki Müslümanlar, sadece il merkezinde 508 kişi, Arçar köyünde 99 kişi azalır. Göç etmeyen Müslümanlar genellikle Çingenelerdir. İvraça ilindeki göçlerin önemli bir kısmı Byala İslatina ilçesindeki Pomaklara aittir. Bırkaçevo (1910 yılında 48 kişi) ve Reselets (1910 yılında 28 kişi) köyleri tamamen Pomaksız kalırlar. Breske'de Pomaklar 31, Bukovets'te 30, Glava'da 43, Koynare'de 46, Tlaçene'de 33 ve Tırnak'da 43 kişi azalır. İlçedeki Pomaklardan bir kısmı II. Balkan Savaşında Roman ordusunun çekilmesi üzerine Romanya'ya giderler ve oradan Köstence limanı üzerinden Türkiye'ye göç ederler. Müslümanlar, İvraça ilçesinin köyleri olan Golyamo Peştene'de 21, Tsakonitsa'da 21, Kravoder'de 29, Lik'de 28, Rakövo köyünde 41, Tişevitsa'da 22 ve Çiren'de 79 kişi azalır. Oryahovo (Rahova) ilçesindeki Müslümanların olduğu Oryahovo 81, Altimir 30, Bırzina 25, Malorad 54 ve Selanovtsi 37 kişi olmak üzere Müslüman nüfusun sayısı azalır. Ferdinand ilçesine bağlı Vinişte 22, Vilkova Slatina 39, Gromşin 24 ve Mirçevo'dan 41 kişi azalır. Nerdeyse ilin tamamında Türk kalmaz. Pomakların sayısı oldukça azalır. Sadece Çingeneler, güçlü varlığını sürdürürler. Köstendil ilinde Müslümanların sayısı sembolik olması sebebiyle Müslüman nüfusun hareketleri bölgenin etnodemografik çehresine herhangi bir etki yapmıyor. Müslümanların sayısının azalması sadece Dupniça'da gözlemlenmektedir. Burada Müslümanların sayısı 260 kişiden 147 kişiye inmiştir.

Plevne ilinde göçler en fazla Niğbolu (Nikopol) ilçesini etkiler. İki sayım arasında Niğbolu'da Müslümanlar 338 kişi, Gigen'de 36, Gulyantsi'de 72, Koilovtsi'de 70, Kreta'da 32, Muselievö'da 23 kişi azalır. Plevne ilçesinden sadece Ortaköy 31 Müslüman'ını kaybeder. İldeki Pomak köylerinden yalnız Turski İzvor'da 263 ve Dobrevtsi'de 28 kişi azalır. Galata, Gradeşnitsa, Toros ve Pomaşka Leşnitsa gibi bölgedeki diğer büyük Pomak köylerinin nüfusu artış göstermektedir.

Bulgaristan'ın eski sınırlarından en kitlesel göçler Filibe (Plovdiv) ilindedir. Karlova ilindeki Tatar ve Kınare köylerindeki Müslümanlar sırasıyla 45 ve 37 kişi azalır. Pazarcık'daki Müslümanlar 1910 yılına nazaran 1920 yılında 224 kişi daha azdır. 1910-1920 yıllarında Akıncı (21 kişi) ve Lyahovo/Yassıca (37 kişi) köylerinden bütün Müslümanlar göç ederler. Pazarcık ilçesindeki Müslüman sayısının düşüşü, Boşulya (32 kişi), Debrıştıtsa (199 kişi), Dinkata (34 kişi), Semçinovo (20 kişi), Hacılı (40 kişi) gibi köylerde kaydedilir. Panagürişte ilçesinin Ereli (Ereğli) köyünden 27 kişi olan Müslümanların tamamı göç eder.

Pomakların zorla Hıristiyanlaştırılması sonucunda Peştora ilçesi gerçek bir demografik felaket yaşadı. Çepino Bany'a'daki Pomaklar 1299 kişi, Meçekoritski Kolibaları'nda 35, Dorkovo'da 1029, Korovo'da 151, Kostandovo'da 449, Novo

Selo'da 27, Osenovo'da 457 (1911 yılında tamamıyla göç etmiş), Rakitovo'da 1014 ve Foten'de 94 kişi azalır. Filibe köy ilçesindeki Yeniköy'den (Tsar Kaloyan) 1910 yılında 496 kişi olan Pomakların tamamı göç ederler, 1910 yılında Pomak köyü olan Çuren köyünden ise 536 kişiden sadece 5 kişi kalır. Müslümanların olduğu Karatair'da⁷⁸ 46, Krutovo Konare'de 23, Manolsko Konare'de 50, Markovo'da 164, Polatovo'da 25, Stryama'da 95 kişi ile Müslüman nüfus azalır.

İstanimaka ilçesinde hemen hemen bütün Pomak köyleri, iki sayım arasındaki dönemde nüfus bakımından önemli düşüş göstermektedir. İstanimaka'da Müslümanlar 44 kişi daha azdır. Oreşets'den bütün Müslümanlar Türkiye'ye göç ederler. Savtışte köyünün nüfusu 1910 yılında 444 iken 1920 yılında sadece 6 sakini kalmıştır. Bu köyün sakinlerinin esas kısmı, 1914 yılında göç ettirilen Bulgarların yerine Lapseki ilçesine bağlı Çataltepe ve Nusretiye köylerine yerleştirilmiştir. Bogutevo'nun Pomak nüfusu 596 kişi azalır. Drenovets'in 73, Ostritsa'nın 169, Hardelovo'nun 51, Borovo'nun 226, Belitsa'nın 333, Erköprü'nün 216, Dobralık'ın 185, Kuklen'in 43, Pavelsko'nun 97, Gündüzitsa⁷⁹ 262, Çepelare 365 ve Çukurköy'ün⁸⁰ Müslüman nüfusu 564 kişi azalır.

Ruşçuk iline bağlı pek çok köyde Müslümanların sayısı azalır. Byala ilçesinde ilçe merkezinin 52 kişi, Batin köyünün 28 kişi, Bey Vırbovka⁸¹ 34 kişi, Batışnitsa'nın 34 kişi, Bızovets'in 22 kişi, Gorno Ablanovo'nun 25 kişi, Drenovets'in 31 kişi ve Çilnov'un Müslüman nüfusu 72 kişi azalır. Razgrad ilçesinde Güzelce Alan'ın⁸² Müslüman nüfusu 25 kişi, Demirciler'in⁸³ 64 kişi, Dikili Taş'ın⁸⁴ 22 kişi, Kalovo'nun 82 kişi ve Senovo'nunki 33 kişi azalır. Ruşçuk köy ilçesindeki Kaya Mahalle'nin⁸⁵ 21, Para Mahalle'nin⁸⁶ 21, Golyamo Vranovo'nun 46, Prosen'a'nın 21, Kostandenets'in 44, Taban'ın 55, Pırgos'un 111, Semercievo'nun 133, Tristenik'in 102, Ştrnlklovo'nun 141 ve Üper'in⁸⁷ nüfusu 56 kişi azalır. Sofya ilinde Müslümanların mutlak/genel sayısı önemsizdir. 1910 ila 1920 yılları arasında Belopoptsi (20 kişi) ve Vladya'da (25 kişi) sayı bakımından Müslüman nüfusun düşüşte olduğu gözlemlenmektedir.

Eski Zağra ilinden daha fazla göç var. Toplam 36 Müslümanın hepsi, Borisovgrad ilçesinin Bodrovo köyünü terk ediyor. Aynı ilçenin Dılbok İzvor köyünün Müslü-

⁷⁸ Bugünkü Bulgaristan'ın Plovdiv iline bağlı Yoakim Gruevo köyüdür. (ç. n.)

⁷⁹ Bugünkü Bulgaristan'ın Smolyan iline bağlı Zornitsa köyüdür. (ç. n.)

⁸⁰ Bugünkü Bulgaristan'ın Smolyan iline bağlı Zabırdo köyüdür. (ç. n.)

⁸¹ Bugünkü Bulgaristan'ın Tırnova iline bağlı Nova Vırbovka köyüdür. (ç. n.)

⁸² Bugünkü Bulgaristan'ın Ruşçuk iline bağlı Kamenovo köyüdür. (ç. n.)

⁸³ Bugünkü Bulgaristan'ın Razgrad iline bağlı Jelyazovets köyüdür. (ç. n.)

⁸⁴ Bugünkü Bulgaristan'ın Razgrad iline bağlı Pobit kamık köyüdür. (ç. n.)

⁸⁵ Bugünkü Bulgaristan'ın Ruse iline bağlı Slivitsa köyüdür. (ç. n.)

⁸⁶ Bugünkü Bulgaristan'ın Ruse iline bağlı Paritsa köyüdür. (ç. n.)

⁸⁷ Bugünkü Bulgaristan'ın Razgrad iline bağlı Yuper köyüdür. (ç. n.)

manları 28 kişi azalır. Kızanlık ilçesinde Müslümanlar, Miglij'de 32, Osetenovo (Doymuşları) 91, Rijena 48 kişi azalır. Yeni Zağra iline bağlı Dolno Paniçerevo 37, Karaca Muratlı⁸⁸ 34, Popovo (Yeni Pazlı) 36, Sborişte (Cumah) 37 kişi azalır. Eski Zağra ilçesine bağlı Bogomilovo'nun (Tekke) 36, Levski'nin (Aladağlı) 27, Oryahovitsa'nın 56, Çerkovo'nun Müslümanları 22 kişi azalır. Zmeyovo (Dervent/Derbent) (1910 yılında 47 kişi) ve Klimentovo/Küçükler (26 kişi)'nin Müslümanları tamamen göç ederler. Han Asparuh/Çavla Köyü'nün Müslüman nüfusu 66 kişi azalır. Bu Müslümanlar, o tarihe kadar Bulgarların oturduğu Gönen ilçesinin Kilik köyüne yerleştirilirler. Harmanlı ilçesinde Müslümanlar, Bregovo/Yarıcı⁸⁹'da 70, Gorni Glavanak/Akbaşı-bala'da 89, Efrem/Urum Köyü'de 25, Leşnikovo/Fındıklı'da 24, Lübimets/Hebibçevo'da 143, Oreşets/Kozluca'da 32 ve Malko Gradişte/Alvan Dere'de 35 (tamamı) kişi azalır. Hasköy ilçesine bağlı Manastır/Hisar Oba (1910 yılında 77 kişi) ve Petelovo/Horozlar (1910 yılında 88 kişi) köylerinden Müslümanların tamamı göç eder. Yine aynı ilçeye bağlı Krivo Pole/İrobas'da⁸⁹ 46, Kozlets/Koçaşlı 65, Kamenets/Kayacık 24 ve Uzuncovo'da 22 kişi Müslüman nüfus azalır. Çirpan ilçesinin Zetövo (1910 yılında 55 kişi), Kruşevo/Halı Köyü (1910 yılında 39 kişi), Malko Borisovo/Burunsuz (1910 yılında 29 kişi) ve Tsarsko Selo/Çikarcık (1910 yılında 24 kişi) köylerinden Müslümanların tamamı göç ederler. Golobradovo/Köseli'de Müslümanlar 20 kişi, Pıstrovo/Alagün'de ise 24 kişi azalır.

Türk nüfusu Tırnova ilinde de azalır. Gorna Oryahovitsa'nın Müslümanları 38, Dobri Del 70, Dolna Oryahovitsa 36, Draganovo 29, Kral Bunar 81, Suşitsa 74, Çayır Köyü⁹⁰ 65 kişi azalır. Dryanovo ilçesinin Yalovo köyünden 28 kişi olan Müslümanların tamamı göç ederler. Zıştovi'nin Müslümanları 211 kişi, ilçenin köyleri olan Kozlovets'te 29, Ljene'de 22, Oreş'te 53, Tsarevets'te 26, Çauşovo'da 25, Yaycı'da⁹¹ 32 kişi azalır. Selvi ilçesinde Vırbovka'da 97, Gorsko Slivovo'da 35, Duşovo'da 23, Hirevo'da 28 kişi ile Müslümanlar azalır. Tırnova ilçesine bağlı Gradişte'de 49 ve Debelets'te 57 kişi ile Müslümanlar azalır. Savaş öncesine kadarki dönemde Bulgaristan'da en kalabalık Türk nüfusu Şumnu ilindedir. 1910 ve 1920 yılları arasında buradaki nüfus artmasına rağmen, aynı dönemde Türkiye'ye kitlesel göç de vardır. Eski Cuma/Tirgovişte'de Müslümanlar 139 kişi, Yamla'da 64, Buhlar'da 39, Ayladın'da 33 kişi azalır. Popovo ilçesinde nüfus düşüşü şu köyleri etkilemektedir: Balcı Umur 120, Gagovo 25, Drinovo/Bahşişlar 68, Kovaçovets 53, Kızıllar⁹² 111, Lüblen/Dağyeni 55, Sadına 30, Sultan 38, Haydar 68 kişi daha azdır. Preslav/Eski İstanbulluk ilçesinde

⁸⁸ Bugünkü Bulgaristan'ın Sliven iline bağlı Elenovo köyü. (ç. n.)

⁸⁹ İrobas=Yere-basan= Krivo pole köyü. (ç. n.)

⁹⁰ Bugünkü Bulgaristan'ın Tırnova İline bağlı Kamen köyü. (ç. n.)

⁹¹ Yaycı=Yağcı. Bugünkü Bulgaristan'ın Tırnova İline bağlı Maslarevo köyü. (ç. n.)

⁹² Bugünkü Bulgaristan'ın Razgrad İline bağlı Gloginka köyü. (ç. n.)

Byala Reka/Ak Dere'de 110, Akdere Yeni Mahalle'de 346, Sofular'da 17, Vırbitsa'da 57, Karamihtsa'da 80, Bekirli 172, İvanovo'da 355, Hasanovo'da 124, Çulfa'da 231, Osmar'da 27, Troitsa'da (Truja) 58, Suha Reka/Kuru Dere'de 33 kişilik bir azalma olur. Şumnu ilçesinin Aboba'da 357, Kriva Reka/Eğri Dere'de 76, İmrihor/Emirahur 29, Markovça/Markovo'da 64, Kulakovo'da 62 ve Novi Pazar/Yeni Pazar'da 265 kişilik bir azalma olur.

İki sayımın sonuçlarının karşılaştırılması, sadece hem 1910 ve hem de 1920 yılında Bulgaristan'da olan bölgeler için geçerlidir. 1910 yılındaki Müslümanların toplam sayısından ülkeden koparılan Güney Dobruca'dakilerin sayısı olan 166 565'i çıkarttığımızda elde ettiğimiz sayı 435 513'dir. 1920'deki Müslümanların toplam sayısı olan 690 734'ten yeni alınan topraklardaki Müslümanların sayısı olan 216 634'ü çıkardığımızda ise 474 100 sayısını elde ediyoruz. Çıkarma yoluyla elde edilen iki değer, 1910 ve 1920'de Bulgaristan sınırları içerisinde olan topraklardaki Müslümanların sayısını hedeflemektedir. Bu iki değer arasındaki fark, 38 584'dür ve bu topraklardaki Müslümanların mutlak sayısının artışı göstermektedir. Bu da 10 yıl içerisinde %8,86'lık bir artış göstermektedir. İki sayım arasındaki dönem için ortalama doğal artış %1,04'dür. Ancak Müslümanlarda bu artış ortalamadan biraz daha yüksek yani 1,25'dir. Bu da Balkan Savaşlarında askeri harekâtlara katılmamalarından kaynaklanmaktadır. Geriye dönük metodunu (retrospektif metodunu) uygulayınca 1910 ile 1920 yılları arasında savaş öncesi Bulgaristan topraklarından yaklaşık 20 000 Müslüman göç etmiştir. Bu daha çok 1912-1914 dönemde oluyor. Bu göç edenlerden yaklaşık yarısı, zorla Hıristiyanlaştırma süreci sebebiyle ülkeyi terk etti.

1910 ile 1920 yılları arasında Bulgaristan'da Müslümanların nispi oranı, %13,9'dan 14,4'e geçerek çok az bir artış göstermektedir. Savaş sonrası elde edilen topraklarda Müslüman nüfusun fazla olduğunu düşünürsek bu mütevazı artış, Türkiye'ye kitlesel göç olduğunu ve yerine komşu ülkelerden gelen Bulgar mültecilerinin yerleştirilmesini akla getiriyor. Ancak nüfusun %32'den %34,4'e yükseldiği Rusçuk köy ilçesi hariç, Bulgaristan'ın eski topraklarında yer alan bütün ilçelerde Müslümanların nispi oranında ciddi düşüş gözlemlenmektedir.

1910 yılındaki sayımda yer alan topraklardan yukarıdaki tablolara daha sonraki sayımda Bulgaristan dışında olan Güney Dobruca ve Batı bölgeler dahil edilmiştir. Bu topraklar idari bakımından Balçık, Dobriç, Kurtbunar, Silistra, Tutrakan (Bulgaristan'da kalan Yunuzlar belediyesi hariç) ve Tsaribrod'un yanı sıra Köstendil ilçesinin Bosilegrad belediyesini kapsamaktadır. 1910 yılında bu ilçelerde toplam 146 565 Müslüman sayılmıştır. İlçelere göre bu dağılım aşağıda verilmiştir:

İlçe	1910 yılındaki Müslümanların Sayısı
Balçık	9070
Dobriç ⁹³	30 565
Kurtbunar ⁹⁴	34 103
Silistra	39 515
Tutrakan (Yunuslar ⁹⁵ dışında)	33 184
Tsaribrod	128

Bulgaristan dışında kalan yukarıdaki bölge, Bulgaristan'dan koparılmadan önce bu Müslümanlardan kaçının Türkiye'ye göç ettiği konusunda bilgi yoktur.

Diğer taraftan Bulgaristan, 1920 yılı sayımına göre toplam 216 634 kişi olan Müslümanlarla meskun yeni topraklar elde eder. Bu topraklardan, Mestanlı, Paşmaklı ve Petriç olmak üzere üç yeni il ve Kırcaali, Svilengrad, Malko Tırnovo ve Vasiliko olmak üzere Stara Zagora ve Burgaz iline bağlanan dört yeni ilçe oluşturulur. Bu topraklara, bizi ilgilendiren dönemin bir kısmında Bulgar idaresinde olan ancak I. Dünya Savaşında Bulgaristan'dan alınan Batı Trakya ile Strumitsa bölgesini ilave etmeliyiz. Balkan Savaşlarından önce bu topraklar Edirne ve Selanik Vilayetlerine dahildir. Bu vilayetlerin nüfusu ile ilgili veriler, yöntem bakımından bazı farklılıklara ve idari ve bölgesel taksimatı bakımından bazı değişikliklere rağmen Bulgar istatistiğinin verdikleri ile tamamen karşılaştırılabilir durumdadır. Ayrıca Bulgar istatistiğinin belirttiği bazı göstergeler, bu topraklardan yapılan göçlerin boyutları ile ilgili dolaylı fikir vermektedir. Bu istatistik, hangi köylerin sakinleri tarafından terk edildiğini gösteren yerleşim birimleri istatistiğidir.⁹⁶ İşte 1903 ve 1920 yılları arasındaki döneme ait kaza ve nahiye bazında Müslüman nüfusun sayısına dair veriler.⁹⁷

⁹³ Hacıoğlu Pazarcık=Pazarcık=Tolbuhin=Dobriç. (ç. n.)

⁹⁴ Kurtpınar=Tervel. (ç.n.)

⁹⁵ Bugünkü Bulgaristan'ın Razgrad iline bağlı Prelez köyüdür. (ç. n.)

⁹⁶ *Spisak na naselenite mesta v novoprisiedinenite km tsarstvoto zemi* [Kralığa Yeni Bağlanan Yerleşim Birimlerinin Listesi], Sofya 1915, s. 5-33.

⁹⁷ T. Karayovov, "Materiali za izučavane na Odrinskiya vilyaet" [Edirne Vilayetini İncelemek İçin Malzemeler], *Sb. MUNK*, XIX, kitap I, 1903, s. 7-10; Hans Jurgen Kornrumpf, *Die Territorialverwaltung im östlichen Teil der Europäischen Türkei vom Berliner kongress (1878) bis zu den Balkankriegen (1912-1913) nach amtlichen Osmanischen veröfentlichungen*, München 1983, s. 29-99.

Nahiye/Kaza	1319 (1903) Tarihli Salnamede Nüfus	1920 Yılı Nüfus Sayımı
Mustafa Paşa ⁹⁸	10 432	153
Orta Köy ⁹⁹	16 951	1879
Kırcaali	37 388	42 017
Malko Tırnovo	2603	40
Ahtopol ¹⁰⁰	1461	86
Sultan Yeri ¹⁰¹	58 772	61 136
Ahi Çelebi ¹⁰²	21 857	17 620
Dandere ¹⁰³	21 887	17 555
Eğri Dere ¹⁰⁴	38 397	35 228

Malko Tırnovo ilçesinden Müslümanların tamamı göç eder. 1903 yılında burada bulunan 2603 kişiden 1920 yılında sadece 40 kişi kalır. İlçede Bulgarlar savaştan önce de çoğunluktadır. Bakacak adında nüfussuz kalan bir köy var. Vasiliko ilçesinde de (Ahtopol kazası) durum benzerdir. Burada 1903 ila 1920 yılları arasında Müslümanların sayısı 86 kişiye kadar inmiştir.

Svilengrad ilçesine ait haritadan Aliolar, Gürgen, Karabunar, Köseler ve Hacıköy olmak üzere beş köy silinir. İlçedeki Müslümanların sayısının düşüşü anidir. 1903 yılında 10432 kişi iken 1920 yılında 153 kişiye iner. Ancak buradaki ikinci değer, Birinci Dünya Savaşından sonra Yunanistan'da kalan eski Çirmen (Ormenion) nahiyesinin Müslümanlarının kapsamamaktadır.

Göçlerden en fazla etkilenen Ortaköy ilçesidir. Bölge haritasından toplam 79 köyden 32'si silinmiş, diğerlerinin ise etnik çehresi tamamen değiştirilmiştir. Bir yıldan daha az bir süre içerisinde ilçe üç defa sahibini değiştirmiştir. 1912 yılı sonbaharında ilçe Bulgar ordusu tarafından işgal edilir, Temmuz 1913 yılında Türklerin eline geçer, İstanbul Antlaşması gereğince ise, Bulgaristan'a geri verilir. Savaşlar süresince sırasıyla her iki ülkenin işgalci orduları tarafından kitlesel baskılar gerçekleştirilmiştir. Sonuç

⁹⁸ Bugünkü Bulgaristan'ın Svilengrad kentidir. (ç. n.)

⁹⁹ Bugünkü Bulgaristan'ın İvaylovgrad kentidir. (ç. n.)

¹⁰⁰ Osmanlı dönemindeki adı Ahta-bolu'dur. (ç. n.)

¹⁰¹ Bugünkü Bulgaristan'ın Kırcaali ilinin doğusunu (daha çok Mestanlı civarını) kapsayan bölge. (ç. n.)

¹⁰² Bugünkü Bulgaristan'ın Smolyan ilini kapsayan bölgenin Osmanlı dönemindeki adı. (ç. n.)

¹⁰³ Bugün Bulgaristan'ın Zlatograd kentidir. (ç. n.)

¹⁰⁴ Bugün Bulgaristan'ın Ardino kentidir. (ç. n.)

olarak Yataklar¹⁰⁵, Karakilise¹⁰⁶, Kızılcıl¹⁰⁷, Kütüklü¹⁰⁸, Sıçanlı¹⁰⁹, Yamacık, Alagözler¹¹⁰, Gorno Akçasar¹¹¹, Gorno ve Dolno Yörükler¹¹², Göcekler¹¹³, Doğançıköy¹¹⁴, Müselim¹¹⁵, Rahmanlar¹¹⁶, Spahalar¹¹⁷, Hocaköy¹¹⁸, Yuvacılar¹¹⁹, Yuseköy, Armutlu¹²⁰, Abdurahmanköy¹²¹, Aşağıköy¹²², Karlovo¹²³, Umurveren¹²⁴, Balca¹²⁵, Başören¹²⁶, Zurnacılar¹²⁷, Kohças¹²⁸, Meneköy, Rahmanköy, Soluklar¹²⁹, Topuzlar¹³⁰ ve Çukite köylüleri doğdukları yerleri terk ederler. Bu köylerden bazıları, gelen Bulgar mültecilerin yerleştirilmesiyle yeniden canlandırılmıştır. Böylece 1903 yılında 16 951 kişi olan buradaki Müslümanların sayısı 17 yıl içerisinde 1879'a inmiştir. Eğer savaşların arefesinde Ortaköy kazasındaki Müslümanların sayısı 18 000'in üzerinde ise, %90 ya da 16 000'den fazlası doğdukları yerleri terk etmişler veya ölmüşlerdir.

Sultan Yeri bölgesi geleceğin Koşukavak¹³¹ ilçesi ile Mestanlı¹³² belediyesini kapsamaktadır. I. Dünya Savaşından sonra yeni oluşturulan Mestanlı ilçesine Gümülcine

¹⁰⁵ Bugün Bulgaristan'ın Haskovo iline bağlı Lojeto köyüdür. (ç. n.)

¹⁰⁶ Bugün Bulgaristan'ın Haskovo iline bağlı Çerna Çerkva köyüdür. (ç. n.)

¹⁰⁷ Bugün Bulgaristan'ın Kircaali iline bağlı Jıltaç köyüdür. (ç. n.)

¹⁰⁸ Bugün Bulgaristan'ın Haskovo iline bağlı Pınovo köyüdür. (ç. n.)

¹⁰⁹ Bugün Bulgaristan'ın Kircaali iline bağlı Bejantsi köyüdür. (ç. n.)

¹¹⁰ Bugün Bulgaristan'ın Haskovo iline bağlı Pstrook köyüdür. (ç. n.)

¹¹¹ Gorno Akçasar ya da Yukarı Akça Sarı. (ç. n.)

¹¹² Bugün Bulgaristan'ın Kircaali iline bağlı Gorno Yurutsi ve Dolno Yurutsi köyleridir. (ç. n.)

¹¹³ Kircaali iline bağlı ve adı 1934 yılında Malino olan bu köyün halkının 1989 yılında Türkiye'ye göç edince köyün adı haritadan silinmiştir. (ç. n.)

¹¹⁴ Bugün Bulgaristan'ın Kircaali iline bağlı Sokolentsi köyüdür. (ç. n.)

¹¹⁵ Bugün Bulgaristan'ın Hasköy iline bağlı Kondovo köyüdür. (ç. n.)

¹¹⁶ Haritadan adı silinen köylerdendir. Haskovo iline bağlı Blagovets köyüdür. (ç. n.)

¹¹⁷ Muhtemelen bugün Bulgaristan'ın Haskovo iline bağlı Konnitsi köyüdür. (ç. n.)

¹¹⁸ Muhtemelen bugün Bulgaristan'ın Haskovo iline bağlı Malko Popovo köyüdür. (ç. n.)

¹¹⁹ Bugün Bulgaristan'ın Haskovo iline bağlı Gnezdare köyüdür. (ç. n.)

¹²⁰ Bugün Bulgaristan'ın Hasköy iline bağlı Kruşitsa köyüdür. Buradaki Türk halkı 1913 yılında Türkiye'ye göç etmiş, 1920 yılında buraya Bulgar göçmenleri yerleştirilerek canlandırılmıştır. (ç. n.)

¹²¹ Muhtemelen bugün Bulgaristan'ın Haskovo iline bağlı Çuçuliga köyüdür. (ç. n.)

¹²² Bugün Bulgaristan'ın Hasköy iline bağlı Dolentsi köyüdür. (ç. n.)

¹²³ Osmanlı döneminde bu köyün adı Karlıova'dır. (ç. n.)

¹²⁴ Bugün Bulgaristan'ın Hasköy iline bağlı Djidets köyüdür. (ç. n.)

¹²⁵ Bugün Bulgaristan'ın Hasköy iline bağlı Medovitsa köyüdür. (ç. n.)

¹²⁶ Bulgaristan'ın Hasköy iline bağlı Starinsko köyü. 1989'da köy halkı Türkiye'ye göç edince adı haritadan silinmiştir. (ç. n.)

¹²⁷ Bulgaristan'ın Hasköy iline bağlı Manolovo köyüdür. (ç. n.)

¹²⁸ Hasköy iline bağlı köy iken halkının Türkiye'ye göç etmesi sebebiyle adı haritadan silinmiştir. (ç. n.)

¹²⁹ Bugün Bulgaristan'ın Haskovo iline bağlı Glumovo köyüdür. (ç. n.)

¹³⁰ Bugün Bulgaristan'ın Haskovo iline bağlı Paşkul köyüdür. (ç. n.)

¹³¹ Bugün Bulgaristan'ın Kircaali iline bağlı Krumovgrad ilçesidir. (ç. n.)

¹³² Bugün Bulgaristan'ın Kircaali iline bağlı Momçilgrad ilçesidir. (ç. n.)

Sancağının bir kısmı dahil edilmiştir. 1903 yılında geleceğin Koşukavak ve Mestanlı ilçelerindeki Müslümanların sayısı 58 772 iken 1920 yılında aynı bölgede 61 136 Müslüman yaşamaktadır. Balkan Savaşları neticesinde bölgedeki Müslümanlar arasındaki insan kayıpları, ölen veya göç eden olarak 8000 ila 10 000 kişi arasındadır. Savaşlar sonucunda Dahiköy, Kazalı, Sürgülü ve Çukurlar olmak üzere dört köy sakinsiz kalmıştır. Aynı ilçenin Göloğullar, Ediloğulları¹³³, Kabiller¹³⁴, Kayıntepe¹³⁵ ve Nalbantlar¹³⁶ olmak üzere diğer beş köyü de yakınlardaki köylere dağılmışlardır.

Sınırları kazanınkileri ile örtüştüğü için Eğri Dere (Ardino) ilçesine dair mevcut veriler karşılaştırılabilir durumdadır. Tablodan 1903 ila 1920 yılları arasında bölgenin nüfusu 3169 kişi azalır. Ancak Müslüman nüfusun kaybı iki kat daha fazladır. Çünkü 1903 ila 1912 yılları arasında asgari nüfus artışı %10'dur.

1903 ila 1920 yılları arasında Kırcaali ilçesinde Müslümanların sayısı 4629 kişi artmıştır. Bu durum 17 yıl için 12,38'lik bir artış ya da %0,72'lik bir ortalama yıllık artış anlamına geliyor. Bu dönem için bu artış oranı normalin oldukça altındadır. Bölgedeki Müslümanların kayıpları en az 3000 kişidir. Bu da diğer yeni ilçelerde olduğundan daha azdır. Bunun sebebi ise, Kırcaali ilçesinin etnik bakımından homojen olmasıdır. Balkan Savaşlarına kadarki dönemde Türklerin bu ilçedeki oranı %100'dür. Bundan dolayı buradaki Türkler kendilerini daha güvende hissediyorlardı ve göçe daha az meyillidiler.

Dardere ve Paşmaklı (Ahiçelebi) hemen hemen eski kazalarla örtüşüyorlar. Demografik değişiklikler iki ilçede birbirine çok benziyor. 1903'den itibaren 1920 yılına kadarki süreçte Dardere ilçesindeki Müslümanların sayısı 4332 kişi azalır. 1903 yılından 1920 yılına kadarki dönemde Paşmaklı bölgesindeki Müslümanların sayısı 4237 kişi azalmıştır. Böylece 1912-1914 yılları arasında iki ilçeden her birinde ölüm ve göç sonucundaki kayıplar 6000 kişiyi aşar. Bunların büyük bir kısmı, Hıristiyanlaştırma nedeniyle ülkeyi terk eden Pomaklardır.

Pomaklarla meskûn Devin ilçesinde de savaş ıssızlaşmaya yol açmıştır. Askeri hareketler esnasında Barutin, Kasıka, Çavdar Mahalle, Yalancievo, Balaban¹³⁷, Neapli (Popovo), Kaurçan, Kestencik¹³⁸, Gövren, Tımrış, ve Çurukovo¹³⁹ köylerinin sakinleri

¹³³ Bugün Bulgaristan'ın Haskovo iline bağlı Edil köyüdür. (ç. n.)

¹³⁴ Kabileler olarak da bilinen bu köy, bugün Bulgaristan'ın Kırcaali ilçesine bağlı Svetlen köyüdür. (ç. n.)

¹³⁵ Bugün Bulgaristan'ın Haskovo iline bağlı Trepetlika köyüdür. (ç. n.)

¹³⁶ Bugün Bulgaristan'ın Kırcaali iline bağlı Podkova köyüdür. (ç. n.)

¹³⁷ Bugün Bulgaristan'ın Smolyan iline bağlı Yagodina köyüdür. (ç. n.)

¹³⁸ Bugün Bulgaristan'ın Filibe iline bağlı Kestaneçik köyü, Bulgarca ismi Kesten'dir. (ç. n.)

¹³⁹ Osmanlı dönemindeki adı Çürük-ova'dır. (ç. n.)

kaçmıştır. Savaşın sonra bu köylerden bazıları ikinci kez iskân edilirken bazıları ise büyük köy Tımrış gibi tamamen kaybolurlar. Tımrış'ın sakinleri Türkiye'nin çeşitli bölgelerine dağılmış durumundadır. Bunlardan en büyük grup İzmir'in Gaziemir ilçesine yerleştirilmiştir. Tımrış diasporasından başka bir grup Konya ilinin Çumra ilçesine bağlı Gökhöyük'de yaşıyor. Daha küçük gruplar, Çereşovo ve Osikovo köylerinden de Pomakların yaşadığı Balıkesir ilinin Manyas ilçesinin Necip köyünde bulunmaktadır. Tımrışlılar, Biga ve Edirne ilçelerinde de bulunmaktadır. Bursa ilinin Karacabey ilçesinde ve Bursa ilinin Orhangazi ilçesinin Sölös köyünde de Yalancievo'dan (Zmeitsa) göç etmiş muhacirler var. Dospat ve Devino'ya bağlı Sırnitsa'dan Pomaklar Balıkesir ilçesine bağlı Taşkesi köyüne yerleşmişlerdir.

Yeni ilhak olunan Pirin bölgesinden veriler de belirli ölçüde mukayese imkânı vermektedir. 1899 yılına ait ayrıntılı Selanik Salnamesinin verileri bölgenin etnografik durumu hakkında en kesin değerlendirme niteliğindedir.¹⁴⁰

İlçe	1899 Salnamesinde Nüfus	Yerleşim Birimleri	1920 Sayımında Nüfus	Yerleşim Birimleri
Gorna Cumaya (Cuma-yı Bala) ¹⁴¹	5442	32	1579	39
Melnik	6419	53	504	63
Mehomiya ¹⁴²	11 907	13	7618	13
Nevrokop ¹⁴³	47 190	130	18 301	69
Petriç	15 249	70	1151	72

Köylerin iki kat daha az olduğu Nevrokop ilçesi hariç, geri kalan ilçelerin alan kapsamının yaklaşık olarak korunması söz konusudur. Gornacumaya ilçesinde Müslümanların sayısı üç kez daha fazla azalır. 1899 yılında 3000 Müslüman olan ilçe merkezindeki Müslüman sayısı 20 yıl içerisinde 1013 kişiye kadar azalmıştır. Osenovo ve Simitli'den kitlesel göçler görülmektedir. 1899 yılında Krupnik köyünde 400 Pomak yaşamaktadır. Yirmi yıl sonrasında burada sadece 60 kişi kalır. Verilerin mukayesesi Petriç ve Melnik nahiyesinde Müslümanların oranının %90 azaldığını gösteriyor. Mel-

¹⁴⁰ A. Rostkovskiy, *Raspredelenie jiteley Solunskago vilayeta po narodnostyam i veroispovedaniyam v 1899 g* [1899 Yılında Selanik Vilayetine Sakinlerinin Milliyete ve İnanca Göre Dağılımı], Sankt Peterburg, 1900.

¹⁴¹ Bugün Bulgaristan'ın Blagoevgrad kentidir. (ç. n.)

¹⁴² Bugün Bulgaristan'ın Blagoevgrad iline bağlı Razlog kentidir. (ç. n.)

¹⁴³ Bugün Bulgaristan'ın Blagoevgrad iline bağlı Gotse Delçev kentidir. (ç. n.)

nik nahiyesinde Gradejnitsa (1899 yılında 1322 kişi), Grınçar (1899 yılında 270 kişi) ve Novo selo adlı üç köy de ateşe verilmiştir. Melnik ve Sveti Vrač kentleri ile Belitsa, Cigurevo, Levunovo, Ploski, Polyanita, Pripeçen ve Sklavi köylerinden hemen hemen bütün Müslümanlar göç etmiştir. Petriç nahiyesinde savaş, Budiltsi, Gürgovo, Vıksan ve Lyaşnitsa köyleri ile beraber Pomak köyü olan Slivnitsa'nın da ıssızlaşmasına yol açmıştır. Vişneni, Topolnik, Dimidovo, Drojevo, Drenovtsi, Eleşnitsa, Kamena, Klüç, Kolarovo, Kamenitsa, Mendevo, Morovtsi (Pomak köy), Musli çiflik, Skirt, Starçevo ve Yavornitsa köylerindeki Müslümanlar oldukça azalmış veya kaybolmuştur. 1899 yılında nahiyede yaşayan 1570 Pomaktan Balkan Savaşından sonra sadece 13 kişi kalmıştır. Mehomiya nahiyesinde Müslümanlardan yaklaşık üçte biri göç etmiştir. Yirmi yıl içerisinde Pomakların sayısı Mehomya'da 1976 kişi ile, Babyak'da 279, Banya 'da 688, Baçevo'da 122, Belitsa'da 422, Dobrinişte'de 675 ve Yakoruda'da 139 kişi azalmıştır. Birinci Dünya Savaşından sonra Yugoslavya'ya dahil edilen Struma nahiyesinde nüfussuz kalan Dragomirovo adında bir köy vardır.

Nevrokop nahiyesinin Bulgar tarafından da göçler var, ancak nahiye ve kazanın kapsama alanındaki farklılıktan dolayı mevcut istatistik bilgilere istinaden bunların tespitini yapabilmek daha zordur. Aşağıdaki tablo Nevrokop nahiyesinin 1920 yılındaki Müslüman nüfusunun hemen hemen tamamını kapsamaktadır.

Yerleşim Birimi	1899 Tarihli Salnamede Nüfus	1920 Yılı Sayımında Nüfus
Ablanitsa	1300	931
Bogolin	158	158
Kribul	290	215
Beslen	307	267
Peritsa	340	287
Dolen	334	247
Teplen	370	191
Blatska	215	262
Drbnitsa	355	608
Fustanya	230	395
Breznitsa	821	830
Kornitsa	757	692
Lijnitsa	429	392
Brşlyan	274	276
Jijevo	500	122
Koçan	973	980
Lübça	351	335
Marulevo	395	403
Usina	282	247
Dolno Drenovo	287	297
Kruşevo	347	385
Oreşe	224	259
Gorno Drenovo	311	357
Nevrokop	7440	1087
Bukovo	144	208
Osikovo	200	289
Ribnovo	625	647
Tsiropol	285	100
Filipovo	357	145
Pletena	757	722
Koprivlen	340	108
Sadovo	371	83
Satovça	1247	690
Fırgovo	307	216
Skrebatno	287	170
Vilkosel	940	949
Godşevo	590	569
Slašten	794	771
Tuhovitsa	569	559
Teşovo	220	21
Fotovišta	220	138
Debren	572	447
Toplam	26 115	17 055

Görülüyor ki yirmi yıl içerisinde bölgenin Müslüman nüfusu üçte bir oranında azalmıştır. Bu büyük ölçüde Nevrokop'tan Türklerin göç etmesine bağlıdır. Ancak göç eden Pomakların sayısı daha az değildir. 1914 yılına kadar Bulgarların oturduğu Gönen İlinin Koca Pınar köyüne Nevrokop, Drama ve Devina nahiyelerinin 33 köyünden gelen mülteci Pomaklar yerleştirilir. Bu köyler arasında Fırgovo, Barutin, Kribul, Ablanitsa, Jijevo, Koçan, Satovça, Karabulak, Cironovitsa, Pepelaş vs. sayabiliriz. Koca Pınar köyüne komşu olan Çatak köyüne Fırgovo'dan gelen Pomaklar yerleştirilmiştir.

Balkan Savaşları neticesinde yeni topraklarda (Bulgaristan'a yeni katılan) Müslümanların demografik kayıpları ne kadardır? Bulgaristan'ın elde ettiği üç yeni il ile dört nahiyenin topraklarında Müslüman nüfus 1911 yılında 327 732 kişiye ulaşmaktadır.¹⁴⁴ 1920 yılında bu aynı topraklarda Bulgar istatistiği 216 634 kişi Müslüman saymaktadır. Fark 111 098 kişiden ibarettir. Dokuz yıl içerisinde gerçekleşen doğal artışı da ilave ettiğimizde bu rakam 120 000 kişiyi aşacaktır. Bu sayı ölenleri veya memleketlerinden zorla kovulanları göstermektedir.

Ne yazık ki Bulgarların hakim olduğu dönemde Batı Trakya'da sayım yapılmamıştır. Bulgar istatistik verileri sadece ıssızlaşmış köyler hakkında bilgi vermektedir. Bunlar, Gümülcine nahiyesinde Kuştepe, Dedeğaç nahiyesinde – Boyalık, Delesköy, Halıköy, Karakaya, Hocaköy, Fundacık, Selimiye, Malık Vakıf ve Güvendik, İskeçe nahiyesinde – Licite köyleridir. Balkan Savaşları sonucunda Soflu nahiyesinde 31 köy, bilhassa Gemiciköy, Kavakkoru, Kaldırkos, Köpekli, Çalık, Çeşmecik, Arapmahalle, Karaören, Köseler, Kütüklü, Sipahiler, Katrancık, Miselimköy, Mukatta, Pişman, Kalaycıyuva, Demiren, Armutlu, Aşağı Mahalle, Balıkkaya, Dikilitaş, İmanlar, İnceköy, Maskaralar, Ruşanlar, Sucalar, Çelebiler, Çökeli, Ömerler, Köseköy, Duştubak köyleri yok olmuştur.¹⁴⁵

Bölgedeki Müslümanların demografik kayıplarını savaş öncesi Osmanlı istatistiği ile 1920 yılında Fransız işgal idaresince yapılan sayımın verileri ile mukayese ettiğimizde tespit edebiliriz. Bu sayımın sonuçları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.¹⁴⁶

¹⁴⁴ C. Makkarti, *Smrt i izgnanie. Etničesko proçistvane na osmanskite müsülmani 1821-1922 g* [Ölüm ve Sürgün. 1821-1922 Yıllarında Osmanlı Müslümanlarının Etnik Temizliği], Sofya 2010, s. 213.

¹⁴⁵ Bu paragraftaki köyler bugün Yunanistan sınırları içerisinde yer almaktadır. (ç. n.)

¹⁴⁶ St. Şişkov, *Belomorska Trakya v Osvoboditelna vojna ot 1877-1878 g*, Plovdiv 1929.

1920 Yılı Nüfus Sayımının Sonuçları

İlçeler	Türk	Bulgar	Pomak	Yunan	Yahudi	Ermeni	Çingene	Toplam
Ksanti ¹⁴⁷	30 657	1550	9507	6580	280	280		48 774
Komotini ¹⁴⁸	37 877	19 924	2232	2479	1397	650	482	64 951
Dedeğaç ¹⁴⁹	637	18 067		2565	165	512		21 946
Soflu ¹⁵⁰	2770	14 447		7435			47	24 699
Dimetoka ¹⁵¹	1274	4956		17 602	877	157	122	25 059
Karağaç ¹⁵²	5	10 210		15 045	370	450	1113	27 193
Toplam	73 220	69 154	11 739	51 706	3000	1969	1834	212 622

Ve işte iki istatistiğe göre bölgedeki Müslümanların sayısının mukayesesi.

Kaza	1903 Tarihli Salnamede Nüfus	1920 Yılı Sayımında Nüfus
Dimetoka	8499	1274
Dedeğaç	11 900	637
Soflu	29 754	2770
Gümülcine	53 273 (-17 045)	40 109
Ksanti	25 368	40 164

1903 yılında Batı Trakya'da 128 794 Müslüman yaşamaktaydı. Bunlardan 17 045 kişi 1920 yılında Gümülcine sancağının Bulgaristan'da bulunan ve Mestanlı sancağının bir kısmı olan bölgedeydiler. 1912 yılında bölgenin geri kalan topraklarında Müslüman nüfusun sayısı 122 924 kişiye ulaşır. 1912 ila 1918 tarihleri arasında Batı Trakya Bulgaristan'ın bir parçası olmuş, ancak bu tarihlerde nüfus sayımı yapılmamıştır. İki istatistiğin mukayesesi 1912 ila 1920 yılları arasında bölgede Müslümanların sayısı 122 924 kişiden 84 959 kişiye indiğini göstermektedir. Bu durum, Bulgar idaresi döneminde ve özellikle Balkan Savaşları sırasında Akdeniz Trakya'sından olan 40 binden fazla Müslümanın ya öldüğünü ya da Türkiye'ye göç ettiği anlamına gelmektedir. İskeçe kazası ve bir ölçüde Gümülcine kazası dışında kalan yerlerde Müslümanların sayısı felaket bir şekilde azalıyor. Savaştan önce önemsiz azınlık konumunda olan bölgedeki Bulgarların sayısı, bu aynı dönem içerisinde Doğu Trakya, Anadolu ve Makedonya'dan gelen mültecilerle birlikte 69 154 kişiye ulaşır.

¹⁴⁷ Bugünkü Yunanistan'ın bir ilidir. Türkçe adı İskeçe'dir. (ç. n.)

¹⁴⁸ Bugünkü Yunanistan'ın bir ilidir. Türkçe adı Gümülcine'dir. (ç. n.)

¹⁴⁹ Bugünkü Yunanistan'ın Alksandrupoli ilidir. (ç. n.)

¹⁵⁰ Bugünkü Yunanistan'ın Soflu kasabasıdır. (ç. n.)

¹⁵¹ Bugünkü Yunanistan'ın Didimotiho ilidir. (ç. n.)

¹⁵² Bugün Edirne'nin bir semtidir. (ç. n.)

Şüphesiz ki, Birinci Balkan Savaşı sırasında Bulgar ordusunun işgal ettiği, ancak İkinci Balkan Savaşı esnasında Sırbistan ve Yunanistan'a bırakılan Makedonya topraklarından da çok sayıda göç eden olmuştur. Vaktiyle Bulgar köyü olan Kuzey Batı Anadolu'daki Balıkesir ilinin Toy Belen köyüne Birinci Balkan Savaşı sırasında Bulgarların bölgeyi işgal ettikleri sırada Drama'ya bağlı Janrovo ve Pepelaş'tan kaçan Pomaklar yerleştirilmiştir. Bulgar işgali esnasında bu köylerin sakinlerinden bir kısmı, Gelibolu'ya bağlı Tayfur, Orhangazi'ye bağlı Yeni Sülüs ve Gönen'e bağlı Koca Pınar gelmişlerdir.

Balkan Savaşları esnasında Serez ve Drama bölgelerinde etnik temizliğe tabi tutulan Müslümanlar hakkında 1915 yılında Yunanistan'da yapılan nüfus sayımının sonuçları bir ölçüde fikir vermektedir. Bu sonuçlar, 1912 yılında Drama Sancağındaki Müslümanların 126 308 kişi olduğunu göstermektedir. 1915 yılında 125 522 Müslüman sayılmıştır. Nüfusun azalması- 1000 kişi civarında- nispeten düşük orandadır. Düşüşün 4000 kişinin üzerinde olduğu Drama kazası en fazla etkilenendir. Pravişte ve Nestos kazalarında da önemsiz azalma kaydedilmekte, Kavala'da ise hatta muhtemelen sadece doğal artıştan kaynaklanmayan bir artış gözlemlenmektedir. Birinci Balkan Savaşı sırasında Kavala'da ilerleyen Bulgar ordusundan kaçan çok büyük sayıda Müslüman yığılmıştır. Şehrin Bulgarlar tarafından işgalinden sonra orada birkaç bin Müslüman öldürülmüş, diğer bir kısmı ise memleketlerine iade edilmiştir. Firarilerden bir kısmı, şehir Yunanlıların eline geçince Yunanistan'da kalmayı tercih etmişlerdir.

Müslümanların büyük felaket yaşadığı Serez Sancağında durum böyle değildir. 1915 yılında savaşın arifesinde 53 381 Müslümandan sadece 20 335 kişi kalmıştır. Serez kazasında Müslümanların sayısı 19 836 kişiden 5615 kişiye, Zilyahova kazasında 3934'den 1261'e, Demirhisar kazasında 22 206 kişiden 10 506 kişiye, Nigrit kazasında ise 9385 kişiden 2953 kişiye düştüğü görülür.¹⁵³ Sonuç olarak Balkan Savaşı neticesinde Bulgarların işgal ettiği Yunan Makedonya'sının bir kısmında Müslümanların demografik kayıplarının 35 000 kişi civarında olduğu hesaplanmaktadır. Bunlardan önemli bir kısmı/ azımsanmayacak bir kısım, Bulgar askeri ve sivil idarecilerinin sessiz rızası ile VMRO çeteleri tarafından öldürülmüşlerdir. Açlıktan ve bölgede kasıp kavuran tifüsten çok sayıda ölen var.¹⁵⁴

İstatistikler açıkça göstermiştir ki, "bağımsızlık" uğruna yapılan Balkan Savaşları neticesinde Bulgaristan'ın sınırları Müslümanların kesin olarak çoğunlukta olduğu bölgelerin ilhakıyla genişlemiştir. Bu topraklarda pek çok kez yapılan etnik temizliklere rağmen bu bölgelerden bazılarında günümüzde de Müslümanlar sayıca üstündürlük.

¹⁵³ G. Soteriadis, *An Ethnological Map Illustrating the Helenism in the Balkan Peninsula and Asia Minor*, London 1918, s. 16.

¹⁵⁴ C. Makkarti, *Smrt i izgnanie. Etničesko pročišćavanje na osmanskite müsülmani 1821-1922 g* Ölüm ve Sürgün. 1821-1922 Yıllarında Osmanlı Müslümanlarının Etnik Temizliği], Sofya 2010, s. 184-185.

1912 yılından önce Bulgarların kesinlikle çoğunlukta olduğu Malko Tırново Kazası ile Svilengrad, İvaylovgrad ve Pirin bölgesinin bazı münferit küçük yerleşim bölgeleri istisnadır. Balkan Savaşları sırasında ve onların akabinde Balkanlardan giden Müslüman mültecilerinin toplam sayısı nedir? Türk İçişleri Bakanlığının İstatistiğine göre 1912-1920 yılları arasında Balkanlardan Türkiye'ye 413 922 muhacir gelmiştir. Bunlar, özellikle Avrupa Türkiye'si ile Batı Anadolu'ya yerleştirilmişlerdir. Balkan Savaşları neticesinde diğer bir kısım yani 632 408 kişi, Balkan kökenli Müslüman ölmüştür.¹⁵⁵ Başka bir deyişle iki yıldan az bir süre içerisinde Balkanlarda Müslümanların demografik kayıpları bir milyonu aşılıyor.

Bu kayıplardan acaba ne kadarı Bulgaristan'dan ve onun savaş dönemi topraklarından? 120 bin kişi civarında olan yeni topraklardaki Müslümanların kayıplarına, eski memleketlerini terk eden 20 bin, Batı Trakya'dan 40 bin ve 1912 yılında Bulgarların Yunan Makedonya'sında işgal ettiği kısımdan 35 Müslümanı ilave ettiğimizde yaklaşık 215 000 rakamını elde ederiz. Bu sayıya Güney Dobruca'dan ve Makedonya'nın Bulgar ordusunun Birinci Balkan Savaşında işgal ettiği ancak 1913 Bükreş Barış Antlaşmasına göre Sırbistan'a teslim ettiği kısımlarından göç edenler dahil değildir. Elbette, bunların sayısı da hiç az değildir. Bulgarların gelişinden evvel kaçmayı başaranlar, Türkiye bu topraklar üzerinde yeniden kontrolü sağladığında geri dönmüşlerdir. Ancak kurşun, açlık ve hastalıktan ölen binlerce Müslüman vardır. Bulgar istatistiğinden hareketle mutlak doğrulukla tespit edilemeyen bir diğer nokta ise öldürülenler ile mültecilerin sayısı arasındaki orandır. Bulgaristan'ın eski sınırlarını terk etmiş olanlar mültecilere dahil edilebilir. Fakat çarpışmaların yapıldığı yeni topraklardaki öldürülenlerin sayısı hiç de az değildir.

Söz konusu olduğu üzere, göç sürecinde askeri hareketler temel olmakla birlikte yegane faktör değildir. Bulgaristan'la ilgili bu durumda Pomaklara Hıristiyanlığı zorla dayatma teşebbüsü de belirleyici olmuştur. Bu teşebbüs, 1912 yılı sonbaharının ilk askeri başarılarından duyulan coşku ile başlamış ve özellikle 1913 yılının başında yoğun olarak gelişmiştir. Hıristiyanlığın Pomaklara dayatılması resmi devlet politikası değildir. Bu olay, ruhban sınıfının, aydınların, Makedonya ve Trakya İhtilalcilerinin ve Pomak bölgelerindeki Bulgar toplumunun münferit milletçi eğilimli temsilcileri tarafından gerçekleştirilmiştir. Devlet, uygulamada savunmasız Pomaklar üzerinde denetimsiz şiddet konusunda failleri serbest bırakan "karışmama" taktiğini benimsemiştir. İkinci Balkan Savaşı mağlubiyetinin ardından Vasil Radoslavov hükümeti müdahale etmiş ve Pomaklara İslam'a dönme hakkı vererek zorla Hıristiyanlaştırmayı durdurmuştur. Buna rağmen onlardan büyük bir kısmı, Türkiye'ye göç etmeyi tercih etmiştir. Bulgar tarih yazımı, Pomaklara uygulanan aşırı şiddetin eşlik ettiği bu cürmü haklı çıkartmaya ve kampanyanın sonlandırılması ile Pomakların İslam'a döndürülmesi

¹⁵⁵ Aynı eser, s. 214.

Radoslavov'un seçim öncesi hamlesi olarak açıklamaya devam ediyor. Gerçek şu ki, Pomaklar ciddi anlamda direnç gösteriyor ve onlara dayatılan inancı kabul etmeyi ret ediyorlar. Bu utanç verici kampanyanın durdurulması için Bulgaristan'a karşı uygulanan uluslararası baskı ise acımasızdır. Radoslavov'un seçim öncesi stratejisi, bu olayda olabilecek muhtemel yegane çıkışı açıklamak için son etkindir.

Balkan Savaşları, Bulgaristan'da ciddi mülteci sorunu yaratır. II. Balkan Savaşı bozgunu ve toprak kaybı Trakya, Makedonya ve Dobruca'dan mülteci akınlarına yol açmıştır. 1913-1914 yılında Doğu Trakya ve Anadolu'da Bulgar varlığını kesin olarak sonlandıran bugünkü Türkiye topraklarından Bulgarların en büyük göçü gerçekleşmiştir. Bulgaristan'da etnik temizliği ret eden pek çok defa ismi zikredilen gizli mercilerin işbirlikçisi (devlet güvenlik ajanı) Georgi Markov, Trakya Bulgarlarının kovulmasını etnik temizlik olarak kabul etmektedir. Ancak iki etnik temizliğin kıyaslanması durumunda iki husus dikkat çekmektedir. Bulgaristan'ı terk edenlerin sayısı Türkiye'den kovulan Bulgarların sayısından çok daha fazladır. Ve ikincisi de, 1913 yılı yazında Türk topraklarındaki Bulgarların etnik temizliği 1912 yılı sonbaharında Müslümanlara yapılan benzer ancak çok daha kitlesel temizliğe tepkidir. 1913 yılında ve sonrasında Doğu Trakya'yı terk eden mültecilerin sayısı 62 998, Anadolu'yu terk edenlerin sayısı ise 7296 yani toplam 70 binin biraz üzerindedir. Bu da Bulgaristan'daki ve Bulgaristan'ın işgal ettiği topraklardaki Müslümanların demografik kayıpların üç katından çok daha azdır ve son 135 yılda Bulgaristan'dan göç eden Müslümanların toplam sayısından kat kat daha düşüktür.¹⁵⁶ Daha erken dönemde kitlesel etnik temizlikten bahsetmek zordur. 1878 ve 1912 yılları arasında Edirne ve vilayetini terk eden Bulgarların sayısı 60 000 civarındadır.¹⁵⁷ Bunlara, Bulgaristan'dan gelen Türklerle malvarlıklarını değiş tokuş eden ve XIX. yüzyılın 80'li yıllarında Bulgar Prenslğine göç eden 1700 Anadolu Bulgar'ını ilave etmeliyiz. 1877'den günümüze kadar olan dönem için tutulan bilanço gösteriyor ki, günümüz Türkiye topraklarından 130 000 civarında Bulgar göç etmiştir. Aynı dönemde Bulgaristan'ı 1 700 000 Müslüman terk etmiş ve Türkiye'ye sığınmışlardır.

1912-1914 yıllarındaki mülteci dalgası, Bulgaristan'dan Türkiye'ye yapılan beş kitlesel göç dalgasından birisidir. Bunlardan ilki, 1877-1878 Rus-Türk Savaşı esnasında gerçekleşmiş ve Bulgar Prenslği ile Doğu Rumeli'den 749 bin Müslümanın (bunlardan 261 bin kişi ölmüş, geri kalanı ise göç ettirilmiştir) kaybolmasına yol açmıştır. 1950-1951'de 156 bin, 1968-1978'de 114 bin, 1989 yılındaki büyük gezi sırasında ise 360 bin civarında Müslüman Bulgaristan'dan göç etmiştir. Bu beş büyük dalga arasında daha küçük göç dalgaları ile sürekli bireysel göçler vardır. Balkan Savaşları sırasın-

¹⁵⁶ *Selskostopansko nastanyavane na bejantsite*, Sofya 1932.

¹⁵⁷ G. Danailov, "İzsledvaniya vrhu demografiyata na Bilgariya" [Bulgaristan Demografisi Üzerine Araştırmalar], *Sbornik na Blgarskata Akademiya na Naukite*, XXIV, 1930, s. 144.

daki göç, ciddi anlamda özellikle Pomakları etkilemiş ve Rodoplarda geniş toprakların ıssızlaşmasına yol açmıştır.

Sunulan veriler, Bulgaristan'a düşman dış güçlerin herhangi bir provokasyonu değildir. Bulgar istatistiğinin bir parçasıdır. Ancak Bulgar tarih bilimi sanki bu verileri fark etmiyor ve rakibin aleyhine Bulgar mülteci ve ölümlerin trajedisini tekrar tekrar teşhir etmeye devam ediyor. Balkan Savaşları, sadece siyasi sonuçlar itibarıyla değerlendirilmeye devam ediyor. Kitlesel katliamların ve etnik temizliğin reddi, 1912-1913 yıllarındaki trajik olaylara yol açan devletlerarası ve etnik gruplar arasındaki modelin yeniden üretilmesinin ilk adımıdır. Bu savaş, her şeyden önce, yarımadamın milyonlarca sakini için bir avuç insanın egoist çıkarlarının doğurduğu trajedidir. Bu yüzden bu savaş, kurtuluş savaşı olarak kutlanmak yerine, şartsız bir şekilde kınanmalıdır. Yüz binlerce Müslüman'ın öldürülmesi ve bir o kadarının doğdukları topraklardan kovulması olayının kurtuluş olarak adlandırılması talihsizliktir.

“Etnik temizlik” teriminin geçen yüzyılın 90'lı yıllarında Bosna Savaşı esnasında kullanıma girdiği doğrudur, ancak 100 yıl öncesinde Balkanlarda olan olaylara da tam anlamıyla tatbik edilebilir durumdadır. Kitlesel katliamlar ve yüz binlerce insanın zorunlu olarak göç ettirilmesi, Balkanların etnik ve demografik görüntüsünde radikal değişime, asırlardan beri var olan çok kültürlü modelin yıkımına yol açtı. Bu cürümde önemli katkısı olan Bulgaristan, söz konusu olayı Holokost'u tanıyan ve kınayan Almanya gibi tanımak ve kınamak zorundadır. Bulgaristan, etnik homojenliği destekleyen düşüncesizlerin ve “neosmanizm” korkusu salanların ve insanlara kendi kimliğini belirleme hakkını tanımayan muhbirlerin mikrofonlarının sesini kısmak zorundadır. Çünkü bunlar Bulgaristan'ın geleceği için büyük tehlike oluşturuyor. Bu marazlı beynler, durdurulmaz ise, üçüncü Balkan Savaşını ateşleyebilirler. Bunun sorumluluğu ise hepimize aittir.

KAYNAKLAR

A) Basılmış Eserler

- Danailov, G., “İzsledvaniya virhu demografyata na Bilgariya” [Bulgaristan'ın Demografisi Üzerine Araştırmalar], *Sbornik na Bulgarskata Akademiya na Naukite*, XXIV, 1930.
- Karayovov, T., “Materiali za izučavane na Odrinskiya vilayet” [Edirne Vilayetinin İncelenmesi İçin Malzemeler], *Sbornik za Narodni Umotvoreniye, Nauka i Knijnina*, XIX, kitap I, 1903.
- Kayapınar, Ayşe, “Bulgaristan'da Balkan Savaşları'nın Anısını Yaşatma Yöntemleri/Ways of Cherishing the Memory of the Balkan Wars in Bulgaria”, *The Centenary of the Balkan Wars (1912-1913): Contested Stances 100. Yılında Balkan Savaşları İhtilafı Duruşlar*, 23-24 Mayıs 2013 Ankara: ODTÜ.
- Kayapınar, Ayşe, “Bulgar Tarihçilerinin Komplö Teorilerinden Örnekler ve Bunların Bulgaristan'daki Türk Azınlığına Etkileri”, *89 Göçü. Bulgaristan'da 1984-89 Azınlık Politikaları ve Türkiye'ye Zorunlu Göç*, ed. Neriman Ersoy-Hacısalihoğlu, Mehmet Hacısalihoğlu, İstanbul:

- Yıldız Teknik Üniversitesi Balkan ve Karadeniz Araştırmaları Merkezi (BALKAR) & Balkanlar Medeniyet Merkezi (BALMED), 2012, s. 99-120.
- Kornrumpf, Hans-Jurgen, *Die Territorialverwaltung im östlichen Teil der Europäischen Türkei vom Berliner kongress (1878) bis zu den Balkankriegen (1912-1913) nach amtlichen Osmanischen veröfentlichungen*, München 1983.
- Makkarti, C., *Smrt i izgnanie. Etničesko pročištavane na osmanskite müsülmani 1821-1922 g* [Ölüm ve Sürgün. Osmanlı Müslümanlarının Etnik Temizliği], Sofya 2010.
- Obşti rezultati ot prebroyavane na naselenieto v Tsarstvo Bulgariya na 31 dekemvri 1910 g* [31 Aralık 1910 Yılına Ait Bulgaristan Krallığı'nın Nüfus Sayımının Genel Sonuçları], kitap I, Sofya 1923.
- Obşti rezultati ot prebroyavane na naselenieto v Tsarstvo Bulgariya na 31 dekemvri 1920* [31 Aralık 1920 Yılına Ait Bulgaristan Krallığı'nın Nüfus Sayımının Genel Sonuçları], kitap I, Sofya 1927.
- Rezultati ot prebroyavane na naselenieto v Tsarstvo Bulgariya na 31 dekemvri 1910 g (po okrzi)* [31 Aralık 1910 Yılına Ait Bulgaristan Krallığı'nın Nüfus Sayımının Genel Sonuçları (İllere Göre)], s. 1-12.
- Rezultati ot prebroyavane na naselenieto v Tsarstvo Bulgariya na 31 dekemvri 1920 g (po okrzi)* [31 Aralık 1920 Yılına Ait Bulgaristan Krallığı'nın Nüfus Sayımının Genel Sonuçları (İllere Göre)], s. 1-15.
- Rostkovskiy, A., *Raspredelenie žiteley Solunskago vilayeta po narodnostyam i veroispovedaniyam v 1899 g* [1899 Yılında Selanik Vilayetinin Sakinlerinin Milliyete ve İnanca Göre Dağılımı], Sankt Peterburg 1900.
- 89 *Göçü. Bulgaristan'da 1984-89 Azınlık Politikaları ve Türkiye'ye Zorunlu Göç*, ed. Neriman Ersoy-Hacısalihoğlu, Mehmet Hacısalihoğlu, İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Balkan ve Karadeniz Araştırmaları Merkezi (BALKAR) & Balkanlar Medeniyet Merkezi (BALMED), 2012.
- Selskostopansko nastanyavane na bejantsite* [Mültecilerin Zirai İskamı], Sofya 1932.
- Soteriadis, G., *An ethnological map illustrating the Helenism in the Balkan peninsula and Asia Minor*, London 1918.
- Spisik na naselenite mesta v novopristedenenite kam tsarstvoto zemi* [Krallığa Yeni Dahil Edilen Yerleşim Birimlerinin Listesi], Sofya 1915.
- Spisik na naselenite mesta v Tsarstvo Bulgariya ot Osvojojeniето (1879) do 1910 g* [Bağımsızlık (1879)'[Yılın]dan 1910 Yılına Kadar Bulgaristan Krallığı'nda Meskün Yerlerin Listesi], Sofya 1921.
- Şişkov, St., *Belomska Trakya v Osvojitelnata vojna ot 1877-1878 g* [1877-1878 Yılındaki Bağımsızlık Savaşında Akdeniz Trakya'sı], Plovdiv 1929.

B) İnternet Ortamında Yayımlanmış Makaleler

- “След скандала Кърджали не избра ген. Васил Делов за почетен гражданин” [Skandalın Sonra Kırcalı, Gen. Vasil Delvo'yu Şehrin Şeref Sakini Olarak Seçmedi], http://www.dnevnik.bg/bulgaria/2012/10/21/1929895_sled_skandala_kurdjali_ne_izbra_gen_vasil_delov_za/, (Erişim, 21.10.2012)
- Durmuş Arda, “Kırcalı'nın kurtuluşu...”, <http://balturk.org.tr/kircaalinin-kurtulusu/>, (Erişim, 28.04.2013)
- <http://offnews.bg/index.php/119401/gen-vasil-delov-geroyat-kojto-razlyuti-dogan> (Erişim, 29.04.2013)